

Op zoek naar welvaart

**Een haalbaarheidsonderzoek naar de maatschappelijke effecten van
verschillende man/vrouw verdelingen van betaald en onbetaald werk.**

**Rapport in opdracht van en uitgebracht aan het Ministerie van Sociale
Zaken en Werkgelegenheid**

Janneke Plantenga en Simon Schröcker

November 2017

Utrecht University School of Economics

Contact: J.Plantenga@uu.nl

Paragraaf 1. Introductie

In welke land willen mensen wonen? Wat verstaan we onder de goede samenleving? Dit zijn klassieke – en grote – vragen, maar in grote lijnen is het antwoord wel duidelijk. Er moet om te beginnen sprake zijn van een zekere mate van materiële welvaart; mensen moeten op een fatsoenlijke wijze hun brood kunnen verdienen en de huisvesting moet op orde zijn. Maar een goede samenleving gaat niet alleen om wonen en werken: ook de gezondheidszorg moet op orde zijn, het onderwijssysteem toegankelijk en de veiligheid gegarandeerd. Mensen moeten zich bovendien her- en erkend weten; dat vraagt om sociale cohesie en maatschappelijke betrokkenheid. Tenslotte is ook duurzaamheid belangrijk; de natuurlijke hulpbronnen moeten niet te veel aangetast worden. Een goede samenleving, kortom, is een samenleving die verzorgt, verbindt en faciliteert; die kansen biedt zodanig dat individuen hun potentieel zo goed mogelijk kunnen realiseren, nu en in de toekomst.

Tot zover de consensus. De discussie gaat vervolgens over de praktische invulling van deze grote lijnen. Wat betekent in dit verband ‘fatsoenlijk’, ‘toegankelijk’ en ‘op orde’? Wat betekenen dergelijke uitgangspunten in de praktijk, bijvoorbeeld wanneer het gaat om de inrichting van de arbeidsmarkt of de gezondheidszorg? Hoeveel tijd moet er voor zijn voor betaalde arbeid en hoeveel tijd voor de ontmoeting met de ander? Hoe ziet dat ‘verzorgen’ en ‘verbinden’ er in de goede samenleving eigenlijk precies uit en wat betekent het voor de arbeidsdeling tussen mannen en vrouwen? Hoe gaan we om met rivaliserende aanspraken en wie is nu precies verantwoordelijk voor wat?

Dit rapport belicht een klein onderdeel van deze zoektocht naar de goede samenleving. Concrete aanleiding is een sluimerend debat naar de optimale organisatie van betaalde en onbetaalde arbeid en de arbeidsdeling tussen mannen en vrouwen. Enerzijds wordt in het beleid veel belang gehecht aan ‘optimale’ arbeidsmarktparticipatie. Het hebben van een betaalde baan is belangrijk voor economische zelfstandigheid, genereert invloed, en is mede om die reden belangrijk voor het gevoel van eigenwaarde. Een hoge arbeidsmarktparticipatie is bovendien belangrijk voor economische groei en de houdbaarheid van de verzorgingsstaat. Anderzijds wordt de betrokkenheid bij onbetaalde zorg ook gezien als een belangrijke voorwaarde voor een goed functionerende, menselijke en veerkrachtige samenleving. Betrokkenheid bij de opvoeding van kinderen, of bij de zorg voor ouderen, is belangrijk voor de sociale cohesie van de samenleving. Niet alle diensten zijn in te kopen; niet alle zorg is te ‘vermarkten’. Juist ook de vergrijzing en de toenemende kosten van de gezondheidszorg, nopen tot een andere visie op de organisatie van zorg; een visie waarin mannen en vrouwen ook heel nadrukkelijk worden aangesproken op hun verantwoordelijkheid voor de sociale omgeving. De term ‘participatiesamenleving’, geïntroduceerd in de troonrede van 2013, maakt deze dubbele opdracht heel concreet. De burger wordt aangesproken op betaalde en onbetaalde arbeid.

Deze discussie raakt ook direct aan het emancipatiebeleid, vanwege de huidige ongelijke verdeling van betaalde en onbetaalde arbeid tussen mannen en vrouwen. Tegen die achtergrond is het emancipatiebeleid traditioneel vooral gericht op het vergroten van de economische zelfstandigheid van vrouwen via het verhogen van de arbeidsmarktparticipatie.

Daarbij is de combineerbaarheid van arbeid een zorg een belangrijk beleidsuitgangspunt, wat onder andere heeft geresulteerd in publieke investeringen in kinderopvang en het introduceren van verlofregelingen. De participatiesamenleving lijkt een zekere heroriëntatie te impliceren, in die zin dat het belang van onbetaalde arbeid en van ruimte voor onbetaalde zorg weer nadrukkelijker in beeld komt. Maar als de goede samenleving ruimte vraagt voor zowel betaalde als onbetaalde arbeid, hoe geven we dit dan vorm? Wat betekent dit bijvoorbeeld voor het emancipatiebeleid en voor de inrichting van de arbeidsmarkt? Hoe voorkomen we dat vooral vrouwen worden aangesproken op de onbetaalde arbeid? Zijn er ook concrete voorbeelden van landen die met een andere organisatie van arbeid en zorg experimenteren? Wat is er eigenlijk bekend over de maatschappelijke effecten van verschillende man/vrouw verdelingen van betaald en onbetaald werk?

Om deze brede onderzoeksvraag iets hanteerbaarder te maken, is in de opdracht al ingezet op vier scenario's die overeenkomen met vier verschillende arbeid-en-zorgmodellen: het kostwinnersmodel; het anderhalfverdienersmodel, het tweeverdienersmodel en het tweemaal-driekwart model. De onderzoeksvraag betreft dan *“in hoeverre het mogelijk is om op basis van literatuur en beschikbare databestanden de effecten in kaart te brengen op de geselecteerde socio-economische criteria bij verschillende scenario's over de verdeling van betaalde en onbetaalde arbeid tussen mannen en vrouwen”*. Het betreft hier dus nadrukkelijk een haalbaarheidsstudie; de nadruk ligt in een eerste instantie op het verkennen van de onderzoeksmogelijkheden, zowel wat betreft de methode, de beschikbare literatuur en de beschikbare data.

Een volgende stap is dan uiteraard op basis van welke 'socio-economische criteria' de effecten in kaart gebracht zullen worden. In eerste instantie was er sprake van een groot aantal criteria, variërend van BBP en woningmarkt tot overheidsfinanciën, gezondheid, informele zorg, integratie en gendergelijkheid. Na een eerste verkenning van de mogelijkheden is bij de uitwerking aansluiting gezocht bij de huidige discussie over het brede welvaartsbegrip. De vraag naar de maatschappelijke effecten van verschillende m/v verdelingen van betaald werk en informele zorgtaken is dus vertaald in een vraag naar de eventuele welvaartseffecten van verschillende verdelingen van betaald en onbetaald werk. De veronderstelling daarbij is dat de organisatie van betaalde en onbetaalde arbeid kan worden beschouwd als een belangrijke inputvariabele voor de goede samenleving. Het vinden van de juiste balans in dit opzicht zou zich moeten vertalen in een veerkrachtige samenleving, zowel in economisch alsook in sociaal opzicht. De vraag is dan: is er iets te zeggen over de juiste balans en hoe brengen we de welvaartseffecten in beeld?

De opbouw van het rapport is als volgt. Om te beginnen wordt in paragraaf 2 kort ingegaan op de verschillende arbeid- en zorgmodellen, zowel in theorie als ook in de praktijk. Vervolgens wordt in paragraaf 3 ingegaan op (de geschiedenis van) GDP, als meest gebruikte maatstaf voor welvaart en economische groei. In paragraaf 4 wordt het brede-welvaartsbegrip beschreven, zoals uitgewerkt door de OECD. Als een volgende stap wordt in paragraaf 5 nagegaan op welke manier de organisatie van betaalde en onbetaalde arbeid binnen het brede-welvaartsbegrip kan worden meegenomen. Het rapport eindigt met een samenvatting en de belangrijkste conclusies in paragraaf 6.

Paragraaf 2. Verschillende modellen van betaalde en onbetaalde arbeid.

Binnen het Emancipatiebeleid is de organisatie van de betaalde en onbetaalde arbeid en zorg altijd een belangrijk aandachtspunt geweest. De veranderingen op dit terrein zijn de afgelopen decennia ook omvangrijk geweest. Terwijl Nederland in de jaren zestig nog kan worden omschreven als een kostwinnerssamenleving, met een strikte arbeidsdeling tussen mannen en vrouwen, behoort anno 2017 de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen tot de hoogste van Europa: ruim 70% van de vrouwen in de leeftijdsklasse 20-64 is economisch actief tegenover een Europees gemiddelde van circa 65%. Tegelijkertijd past hierbij een belangrijke kanttekening: bijna 75% van de Nederlandse vrouwen werkt in deeltijd, tegenover minder dan een derde (31,4%) in de lidstaten de Europese Unie (Eurostat). Het dominante model is derhalve het anderhalfverdienersmodel. Ondanks de sterk gestegen arbeidsmarktparticipatie zijn de verschillen in de verdeling van betaalde en onbetaalde arbeid tussen mannen en vrouwen dan ook nog steeds groot.

De specifieke Nederlandse organisatie van betaalde en onbetaalde arbeid via het anderhalfverdienersmodel is uniek. Het vertaalt zich in een samenleving waarin de totale (betaalde en onbetaalde) arbeid redelijk gelijk verdeeld is over mannen en vrouwen. Voor het bestaan van een 'second shift' (Hochschild, 1989) voor vrouwen is in Nederland dan ook geen empirisch bewijs te vinden. Eerder het tegendeel lijkt het geval: in 2011 werken mannen gemiddeld bijna 3.5 uur meer per week aan de optelsom van betaalde en onbetaalde taken dan vrouwen (Cloïn, 2015). In andere landen is door een andere constellatie van sociale, economische en culturele factoren een andere arbeidsdeling gegroeid – meer of minder dominant en meer of minder gelijk wat betreft de verdeling over mannen en vrouwen.

Tabel 1 geeft een overzicht van modellen die in theorie kunnen worden onderscheiden. In verband met de vergelijkbaarheid is daarbij als uitgangspunt gehanteerd dat partners in totaal 6 dagen van 8 uur kunnen besteden aan betaalde en onbetaalde activiteiten; de 7^e dag is vrij. In het kostwinnersmodel is de arbeidsverdeling sterk verdeeld: de man werkt voltijds buitenshuis (40 uur) en besteedt de resterende uren (8) aan onbetaalde arbeid. De vrouw besteedt al haar 48 uur aan onbetaalde arbeid. In het anderhalfverdienersmodel verandert de tijdsallocatie van de man niet, maar de vrouw verdeelt haar tijd gelijk over betaalde en onbetaalde arbeid: voor beide taken wordt 24 uur ingezet. In het tweeverdienersmodel verandert het tijdsbestedingspatroon van de man evenmin, maar volgt de vrouw nu hetzelfde patroon: de beschikbare tijd wordt verdeeld over 40 uur betaalde arbeid en 8 uur onbetaalde arbeid. In het tweemaal driekwartmodel tussentussen besteden de man en vrouw de beschikbare tijd ook op identieke wijze, maar hier is de betaalde arbeid teruggebracht naar 32 uur per persoon, terwijl er 16 uur aan onbetaalde arbeid wordt verricht.

Tabel 1. Verschillende stylized worker models.

	Mannen		Vrouwen		Totaal		Overall
	betaald	on-betaald	betaald	on-betaald	betaald	on-betaald	
Kostwinners-model	40	8	0	48	40	56	96
1,5 verdieners model	40	8	24	24	64	32	96
tweeverdieners model	40	8	40	8	80	16	96
Tweemaal driekwart model	32	16	32	16	64	32	96

Aan de hand van tabel 1 kunnen verschillende conclusies worden getrokken. Om te beginnen kan worden geconstateerd dat deze modellen voor de arbeidsparticipatie van vrouwen meer betekenis hebben dan voor de arbeidsmarktparticipatie van mannen; voor de man laat alleen het laatste model een afwijkende verdeling zien. Een tweede conclusie is dat de verdeling van de betaalde en onbetaalde arbeid sterk kan verschillen: van 40/56 in het kostwinnersmodel tot 80/16 in het tweeverdieners model. Een derde conclusie is dat de verdeling tussen mannen en vrouwen alleen gelijk is in het tweeverdieners-model en in het tweemaal-driekwartmodel.

Uiteraard betreft het hier ideaaltypische ('stylized') modellen en is de werkelijkheid veelzijdiger. In de praktijk zullen de verschillende modellen naast elkaar bestaan en zullen individuen al naar gelang hun mogelijkheden en hun levensfase voor een bepaalde arbeidsdeling kiezen. Bovendien leeft niet iedereen in een tweepersoonshuishouden. Volgens de Emancipatiemonitor 2016 kent Nederland in 2016 2,9 miljoen éénpersoonshuishoudens. Dat is 38% van het totaal aantal huishoudens. Het gaat hier onder meer om een groeiende groep van ouderen die alleen woont na het overlijden van hun partner (Portegijs en Van den Brakel, 2016). Tegelijkertijd kan worden verondersteld dat ook voor de eenpersoonshuishoudens - voor zover actief op de arbeidsmarkt - dergelijke stylized models van belang zijn. Immers in een kostwinnerssamenleving is het waarschijnlijk dat de diversiteit in arbeidsduur kleiner is dan in een andershalfverdieners of in een tweemaal-driekwartsamenleving. Het vigerende gezinsmodel 'kleurt' met andere woorden ook de arbeidsmarktmogelijkheden van de alleenstaande.

Ondanks deze veelzijdigheid, kan desalniettemin worden onderkend dat de praktijk in sommige landen een redelijke getrouwe vertaling is van de uitgangspunten van het theoretische model. Zo volgen Italië en Hongarije in grote lijnen het kostwinnersmodel. In beide landen is de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen aanzienlijk lager dan die van mannen, terwijl de arbeidsduur van mannen relatief hoog is. Nederland geldt, zoals hierboven al aangegeven, als een typisch voorbeeld van het anderhalfverdienersmodel: de participatie van zowel mannen als vrouwen is hoog, maar de gemiddelde arbeidsduur van vrouwen is laag. Portugal en Zweden lijken redelijk in lijn met het tweeverdieners-model: beide landen kennen een hoge arbeidsmarktparticipatie van vrouwen en het verschil in arbeidsduur tussen

mannen en vrouwen is relatief klein. Denemarken tenslotte komt het dicht in de buurt van het tweemaal-driekwartmodel. De arbeidsmarktparticipatie van zowel mannen als vrouwen is hoog en de arbeidsduur relatief kort: het aandeel mannen dat meer dan 40 uur werkt, bedraagt minder dan 20%, onder vrouwen bedraagt dit minder dan 10%. Zie verder Bijlage 1 voor een overzicht van de participatieprofielen en de arbeidsduur.

De vraag die in dit rapport centraal staat is: wat kunnen we zeggen van de welvaartsgevolgen van deze verschillende organisatie van betaalde en onbetaalde arbeid? Hoe scoort het Nederlandse model in dit opzicht? En stel dat we ook binnen de participatiesamenleving – waarin iedereen werk en zorg moet kunnen combineren – een gelijke verdeling van betaalde en onbetaalde arbeid zouden willen nastreven, wat is dan de optimale route? Een meer gelijke organisatie zou hetzij betekenen dat de gemiddelde arbeidsduur van vrouwen moet toenemen, dan wel dat de gemiddelde zorgduur van mannen toe neemt. In het eerste geval zou het Nederlandse anderhalfverdienersmodel opschuiven in de richting van een echt twee-verdienersmodel; in het tweede geval zou het Nederlandse model opschuiven naar een tweemaal-driekwartmodel.

Beide bewegingen zullen uiteenlopende effecten hebben in termen van arbeidsmarkt, economische groei, sociale cohesie, gezondheidszorg etc. Effecten kortom voor de inrichting van de samenleving. Hoe zijn deze effecten nu in kaart te brengen; welke maatstaven zijn daarvoor beschikbaar?

Paragraaf 3. GDP en de verdeling van betaalde en onbetaalde arbeid

Binnen het economische beleid is GDP, of het bruto nationaal product, een belangrijke variabele. Kabinetsvoorstellen worden beoordeeld op hun bijdrage aan GDP en politieke partijen laten hun verkiezingsprogramma doorrekenen op de effecten voor economische groei. GDP kan in dit verband worden gedefinieerd als de waarde van alle goederen en diensten die in een bepaalde periode door een land worden geproduceerd. Het GDP is dus een samenvattende score over hoe goed of slecht een bepaald land functioneert. Of te wel: ‘GDP is a broad measurement of a nation’s overall economic activity – the godfather of the indicator world’ (Investopedia)

Tegelijkertijd is GDP als maatstaf voor welvaart niet zonder problemen. Een bekende tekortkoming is dat het GDP niets zegt over verdelingsvraagstukken. Een economische groei waarbij vooral de rijken rijker worden, en de ongelijkheid dus toeneemt, geldt nog steeds als welvaartsverhogend. Een andere kwestie is dat het GDP alle activiteiten meet die worden verhandeld; het gaat – zie hierboven – over de waarde van alle goederen en diensten. Dat lijkt een logisch uitgangspunt, maar tegelijkertijd is er altijd discussie geweest over wat dit in de praktijk impliceert. Vroege discussies in de jaren dertig gingen bijvoorbeeld over de vraag of de bewapeningsindustrie ook onderdeel zou moeten zijn van het GDP, of juist, als niet welvaartsverhogend, zou moeten worden uitgesloten (Coyle, 2015). Omgekeerd zijn er ook vraagtekens bij het feit dat sommige goederen of diensten, namelijk die niet via de markt verlopen, worden uitgesloten. Dat kunnen activiteiten zijn die een negatief effect hebben op welvaart, bijvoorbeeld milieuvervuiling, of juist activiteiten die worden verondersteld een positief effect te hebben op welvaart, bijvoorbeeld mantelzorg. Dit betekent onder meer dat een verschuiving in de tijd van een bepaalde activiteit van de informele (niet geregistreerde) naar de formele (geregistreerde) economie altijd als welvaartsverhogend wordt gezien, ook al verandert er in feite niets (van den Bergh, 2009). Datzelfde geldt voor een vergelijking tussen landen: een land met een sterk geformaliseerde economie scoort hoog in termen van GDP, ook al is de inkomensverdeling zeer ongelijk en is de economie sterk vervuilend. Een beoordeling van de welvaart over de tijd, of een vergelijking tussen landen, puur en uitsluitend op basis van GDP moet dus met de nodige zorg worden geïnterpreteerd. In de woorden van Coyle in een boek over de geschiedenis van het concept: “GDP is the way we measure and compare how well or badly countries are doing. But this is not a question of measuring a natural phenomenon like land mass or average temperature to varying degrees of accuracy. GDP is a made up entity. (...): an abstract statistic derived in extremely complicated ways, yet one that has tremendous importance (Coyle, 2015: 4-5).

Toegepast op onze *stylized worker models* betekent de definitie van GDP dat alleen de formele productie wordt meegenomen, dus de welvaart die wordt gegenereerd door betaalde arbeid. Via deze definitie is een verschuiving van een anderhalfverdienersmodel naar een tweeverdienersmodel dan ook altijd positief (‘welvaartsverhogend’). Verschillend onderzoek naar de baten van een hogere arbeidsmarktparticipatie volgt impliciet deze lijn van redeneren.

Zo berekende Löffström (2009) voor 27 EU lidstaten wat de effecten in termen van GDP zouden zijn wanneer de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen in personen, gewerkte uren

alsook productiviteit (er van uitgaande dat lonen een perfecte weergave zijn van productiviteit) op een gelijk niveau zou worden gebracht met die van mannen. Uit de berekeningen blijkt dat het GDP sterk zou stijgen: van 14% Slovenië tot meer dan 40% in Malta, Griekenland en Nederland. Een soortgelijk onderzoek is uitgevoerd door Oxfam (2014): wanneer de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen op hetzelfde niveau zou worden gebracht als die van mannen stijgt het GDP in de VS, de Eurozone en Japan met resp. 9%, 13% en 16%.

Nog afgezien van het feit dat een groei in GDP niet altijd als welvaartsverhogend hoeft te worden beschouwd (immers wat zijn de gevolgen voor duurzaamheid, ongelijkheid etc.) , zijn dergelijke berekeningen ook in termen van GDP niet onproblematisch. Om te beginnen wordt geen rekening gehouden met eventuele beperkingen aan de vraagzijde van de arbeidsmarktmarkt; de veronderstelling is dat het extra aanbod zonder al te veel moeite wordt geabsorbeerd (viz Peichl and Siegloch, 2012). Dergelijke berekeningen vergen ook bepaalde aannames over de productiviteit van de niet-actieve bevolking die niet altijd even helder worden onderbouwd. Tenslotte wordt ook weinig aandacht besteed aan de negatieve effecten van een dergelijke ontwikkeling in termen van onbetaalde arbeid. Soms worden wel de kosten van kinderopvang in beeld gebracht, maar een bredere analyse van het belang van onbetaalde arbeid blijft achterwege. Uiteraard zijn deze kanttekeningen bij de meeste onderzoekers wel bekend. Löström (2009: 25) stelt derhalve: “potential GDP increase must be viewed as a theoretical *ceiling* in terms of the impact of gender equality on the labour market”.

Een van de meest geavanceerde studies omtrent de economische effecten van een gelijke verdeling van betaalde en onbetaalde arbeid is een studie verricht in opdracht van EIGE: European Institute for Gender Equality. In deze studie, gepubliceerd in het voorjaar van 2017, worden drie belangrijke routes (‘Pathways’) voor gender gelijkheid onderscheiden. Om te beginnen brengt route 1 de effecten in beeld van een meer gelijke keuze van mannen en vrouwen met betrekking tot het tertiair onderwijs. Concreet betekent dit dat meer vrouwen kiezen voor een opleiding in het zogeheten STEM segment: Science, Technology, Engineering en Math. Via deze route wordt derhalve de kwaliteit van het arbeidsaanbod verbeterd. Vervolgens wordt via route 2 in kaart gebracht wat het effecten zijn van het verdwijnen van het verschil in arbeidsmarktparticipatie: via deze route neemt dus het arbeidsaanbod van met name vrouwen toe. Route 3 maakt vervolgens een eind aan het beloningsverschil tussen mannen en vrouwen. Terwijl route 1 tot 3 zich dus richten op een gelijke verdeling van werk en inkomen, wordt vervolgens verondersteld dat als gevolg van een meer gelijke verdeling van onbetaalde arbeid, het geboortecijfer toeneemt. Deze veronderstelling is gebaseerd op het feit dat “In recent years fertility rates have increased particularly in most developed societies with a high degree of gender equality, reflecting among other factors, the positive effect of a more equal distribution of unpaid care work on the propensity to have children (EIGE, 2017: 29). Het gecombineerde resultaat van route 1-3 en outcome 4 vormt dan route 5. Uit de model simulaties blijkt vervolgens dat een gelijke verdeling van betaalde en onbetaalde arbeid zich binnen de Europe Unie in 2050 vertaalt in een groei van het GDP van 6.1 tot 9,6% ten opzichte van het basis scenario en in een stijging

van de participatiegraad van 2.1 tot 3.5 procentpunten. In totaal neemt de werkgelegenheid met 10,5 miljoen banen toe, waarvan 70% wordt bezet door vrouwen. Ten opzichte van het basisscenario neemt ook de export met 0.5% toe als gevolg van een meer competitieve economie.

In feite wordt met deze berekeningen in beeld gebracht wat de effecten zijn van een verandering in de kwaliteit en kwantiteit van het arbeidsaanbod. De gelijke verdeling van onbetaalde arbeid creëert in dit opzicht nog een extra bonus in die zin dat dit zich ook vertaalt in (op termijn) extra aanbod. Of, zoals de onderzoekers het formuleren (EIGE, 2017: 30): “(...) higher fertility rates are not an intended outcome of the gender equality measures. They are, however, a likely outcome of the policies that would need to be introduced to bring about the outcomes in pathways 1-3”. Wel wordt overigens geen inzicht gegeven in de aard van deze ‘policies’ en de kosten die daarmee zijn gemoeid. Wel wordt het welvaartsverlies in onbetaalde arbeid in beeld gebracht, dat wil zeggen dat wordt nagegaan met hoeveel procentpunt de GDP groei zou moeten worden gecorrigeerd, wanneer rekening wordt gehouden met het feit dat als gevolg van de toegenomen arbeidsmarktparticipatie er minder tijd kan worden besteed aan onbetaalde arbeid, zoals koken, zorgen en schoonmaken. Deze correctie wordt geschat op circa 0.2-0.4%. De veronderstelling is vooral dat onder druk van de gestegen arbeidsmarktparticipatie er een markt voor persoonlijke dienstverlening zal ontstaan, die de groei in GDP verder stimuleert (EIGE, 2017: 48): “Furthermore the overall increase in the employment rate for the population as a whole suggests that people will have less spare time to spend on unpaid household activities. It is therefore highly likely that some of these activities will be replaced by formal paid employment, creating more jobs in the service sector for cleaners, childminders, gardeners, dog walkers and similar activities, thus further contributing to economic activity and GDP”.

De grote verdienste van deze doorrekening is dat hiermee een meer realistisch beeld wordt geschetst van de macro-economische impact van gender gelijkheid. De verhoging van de productiviteit, via het verbeteren van de opleiding, en verbreding van de productie capaciteit, via het verhogen van het arbeidsaanbod, vertalen zich in extra GDP groei en extra werkgelegenheid. Tegelijkertijd past hier grotendeels het zelfde commentaar als op de meer simpele doorrekeningen: de analyse blijft betrekkelijk smal en richt zich vooral op een betere benutting van een (verondersteld) latent arbeidspotentieel. Gelijkheid wordt in dit verband geïnterpreteerd als het verdwijnen van verschillen en dat wordt weer geïnterpreteerd als dat vrouwen meer en meer het opleidings- en arbeidsmarktgedrag van mannen gaan vertonen. Een bredere analyse van de ontwikkeling in termen van gezondheid, gemeenschapszin, (on)gelijkheid etc. blijft achterwege. In termen van de hier onderscheiden arbeid-en-zorgmodellen worden dus in feite de macro-economische gevolgen van het tweeverdienersmodel in beeld gebracht, inclusief de uitbestedingsstrategie met betrekking tot onbetaalde (zorg) arbeid. De participatiesamenleving, met andere woorden, is erg ver weg.

Het onbehagen over GDP als maatstaf voor welvaart leidt al in de jaren zestig en zeventig tot een eerste golf van publicaties en debatten over alternatieve benaderingen (Ahn et al., 2012; Fleurbaey, 2009). De discussie krijgt opnieuw momentum wanneer in 2008 de Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress (CMEPSP) – ook wel naar de voorzitters de Stiglitz-Sen-Fitoussi commissie genoemd – door de Franse regering wordt geïnstalleerd. In het rapport, dat in 2009 wordt gepubliceerd, wordt opnieuw benadrukt dat het belangrijk is dat er nieuwe maatstaven worden ontwikkeld die meer recht doen aan de structurele veranderingen van hedendaagse economieën. Ook wordt beklemtoond dat de nadruk minder moet liggen op het meten van economische productie en meer op maatschappelijke welvaart en duurzaamheid. In het rapport zelf worden evenwel geen nieuwe indicatoren ontwikkeld. De inzet van het rapport is vooral om het debat te bevorderen (“The Commission regards its report as opening a discussion rather than closing it”) en om andere stakeholders en organisaties te stimuleren om alternatieve maatstaven voor welvaart te ontwikkelen (Stiglitz et al., 2009) .

Het is vooral de OECD die de handschoen oppakt. Al langer is de OECD betrokken bij uiteenlopende initiatieven om te komen tot meer omvattende maatstaven voor welvaart. In 2011 wordt het OECD Better Life Initiative gelanceerd (Durand & Smith, 2013; Durand, 2015). Vanwege de positie van de OECD in het maatschappelijk en wetenschappelijke debat geldt dit als een van de meest invloedrijke hedendaagse initiatieven om te komen tot een brede(re) conceptualisering van welvaart.

Paragraaf 4. OECD Better Life Initiative en de verdeling van betaalde en onbetaalde arbeid.

Een belangrijk onderdeel van het OECD Better Life Initiative is de publicatie van het How Life? Report. Sinds de eerste publicatie in 2011 (OECD, 2011a) wordt het rapport tweejaarlijks uitgegeven. Het rapport bevat uiteenlopende data over welvaardsdomeinen, de ontwikkeling over de tijd, alsook de vergelijking tussen groepen en tussen landen. Op dit moment is de 3^e versie gepubliceerd (OECD, 2015); de 4^e versie wordt verwacht in het najaar van 2017.

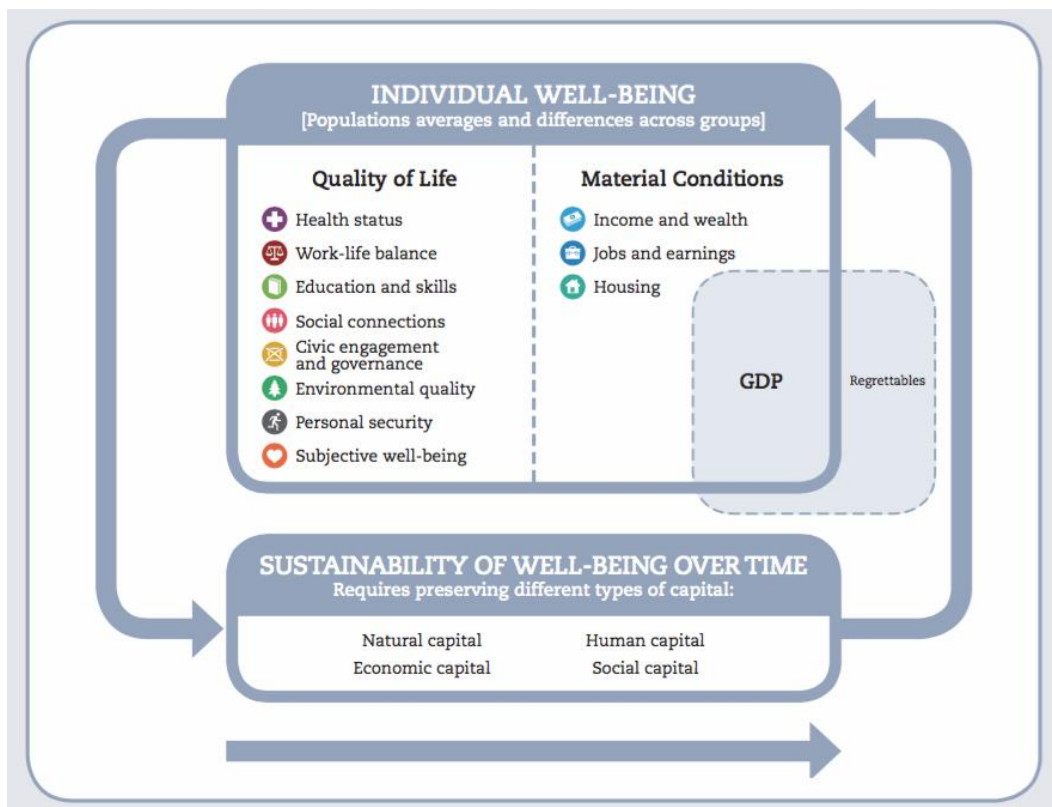
De OECD benadrukt dat welvaart niet eenvoudig is te vast te stellen, maar dat er in grote lijnen wel enige consensus is over de samenstellende delen. “Although there is no single definition of well-being, most experts and ordinary people around the world would agree that it requires meeting various human needs, some of which are essential (*e.g.* being in good health), as well as the ability to pursue one’s goals, to thrive and feel satisfied with their life”. (OECD 2011a: 18). Uit deze omschrijving blijkt al dat er conceptueel belangrijke verschillen zijn tussen de OECD benadering en de gebruikelijke maatstaven voor economische welvaart, zoals GDP. Een belangrijke inspiratiebron voor de OECD is de *capabilities* benadering van Sen. Deze benadering baseert zich zowel op wat mensen doen (hun *functioning*) alsook de mogelijkheden waaruit mensen kunnen kiezen (hun *capabilities*). Het gaat dus niet alleen om de feitelijke uitkomsten, maar ook om de mogelijkheden die mensen hebben. “The OECD well-being framework stresses the importance that functioning and capabilities matter to the same degree, recognising the importance of individual agency and freedom in choosing the life one wants to live. For instance the OECD framework encompasses education, health and social connections as these dimensions are instrumental to choosing a good life. According to this perspective, increasing wellbeing means expanding the opportunities that people have to live their life according to their objectives and values (Durand en Smith, 2013: 4).

Deze benadering stelt andere eisen aan het statistische framework dan bijvoorbeeld het meten van welvaart via GDP. Om te beginnen baseert de OECD zich op individuen en huishoudens en niet op macro-economische aggregaten. Een tweede verschil is dat het vooral gaat om resultaten (‘outcomes’) en niet om inputs of outputs, zoals in de meer traditionele benadering. “For instance it focuses on people’s satisfaction with water rather than how much has been spent on providing clean water or how many miles of water pipe have been laid” (Durand en Smith, 2013: 3). Een derde verschil is dat ook verdelingsaspecten tussen individuen / huishoudens nadrukkelijk worden meegenomen. De meeste indicatoren zijn bijvoorbeeld beschikbaar voor mannen en voor vrouwen. Een vierde belangrijk verschil met traditionele maatstaven voor welvaart is dat de OECD ook nadrukkelijke plaats biedt aan subjectieve beoordelingen vanuit de overweging dat persoonlijke ervaringen en inschattingen belangrijke aanvullende informatie genereren ten opzichte van meer objectieve metingen van (bijvoorbeeld) leefomstandigheden (OECD, 2011a; Durand en Smith, 2013). Met deze uitwerking gaat de OECD in feite verder op de weg die is ingeslagen met de ontwikkeling van de Human Development Index (HDI). Binnen die index, die in de praktijk ook vooral de verschillen tussen ontwikkelingslanden in kaart brengt, gaat het in feite om drie dimensies:

inkomen, gezondheid en onderwijs. Het nieuwe framework bouwt hier op voort, maar impliceert tegelijkertijd een belangrijke uitbreiding (zie ook IoS/RABO 2016 voor een vertaling van deze benadering voor Nederland).

Het conceptuele kader van het OECD Better Life Initiative bestaat vervolgens uit drie blokken en 11 domeinen (zie figuur 1). Het eerste blok omvat de materiële leefomstandigheden en meet het inkomens- en welvaartsniveau, de banen en de beloningen, en hoe mensen zijn gehuisvest. Dit blok overlapt deels met wat in kaart wordt gebracht door GDP, maar de *regrettables* – de activiteiten die geen bijdrage leveren aan welvaart zoals milieuvervuiling - worden niet meegenomen (OECD 2011a:17). Het tweede blok omvat de kwaliteit van het leven en omvat in totaal 8 domeinen. Het gaat hier onder andere om gezondheid, de combinatie van betaalde en onbetaalde activiteiten, sociale netwerken, zekerheid, en subjectieve welvaart. De beide blokken beschrijven samen hoe het welvaart op dit moment wordt ervaren (“individual well-being”). Het derde blok gaat over duurzaamheid, en beschrijft de toekomstige welvaart (“sustainability of well-being over time”). Deze wordt beoordeeld door de belangrijkste bronnen voor toekomstige welvaart in kaart te brengen. Het gaat dan om natuurlijk, economisch, menselijk en sociaal kapitaal. Overigens ligt in de OECD publicaties tot nu toe de nadruk op de huidige stand van de welvaart. Een systematische analyse van het duurzaamheidsblok is tot nu toe achterwege gebleven vanwege allerlei principiële (conceptuele) en praktische (beschikbaarheid van data) bezwaren (OECD 2011a: 20).

Figuur 1. Het conceptuele kader van de OECD

Bron: Durand & Smith, 2013:3.

De volgende stap is om de concepten binnen de domeinen te vertalen in (operationele) indicatoren. Hierbij spelen uiteenlopende criteria een rol (Durand & Smith, 2013). In lijn met de conceptuele uitgangspunten moet het hier gaan om indicatoren die de welvaartsuitkomsten op individueel of huishoudens niveau meten en die dus ook te desaggregeren zijn. Ook de validiteit van een indicator is belangrijk: de indicator moet daadwerkelijk meten wat wordt beoogd. De ideale indicator is ook gevoelig voor beleidsinterventies en vergelijkbaar tussen landen. Tenslotte is de kwaliteit van de onderliggende data een belangrijke factor. Deze moeten beschikbaar zijn voor een langere periode en voor zo veel mogelijk landen. De OECD benadrukt in dit verband dat de huidige indicatoren en de gebruikte data sets moeten worden beschouwd als de op dit moment best beschikbare optie. Vooral ook de data die afkomstig zijn uit niet officiële bronnen (Gallup World Poll bijvoorbeeld) kennen soms beperkingen voor wat betreft de omvang van de steekproef, manier van data verzameling etc.

Tabel 2 geeft een overzicht van de onderscheiden domeinen, concepten en indicatoren. Op basis van deze tabel blijkt dat de meeste domeinen worden vertaald in meerdere concepten, die vervolgens 1 op 1 worden vertaald in indicatoren.

Tabel 2: Het conceptuele kader vertaald in domeinen, concepten en indicatoren.

Well-being Domain	Well-being Concept	Well-being Indicator
Material well-being		
1. Housing conditions	Basic sanitation	Dwellings without basic facilities
	Housing affordability	Housing expenditure
	Rooms per person	Rooms per person
2. Income & wealth	Household income	Household net adjusted disposable income
	Financial wealth	Household net financial wealth
3. Jobs & earnings	Employment	Employment rate
	Labour market insecurity	Expected earnings loss associated with unemployment
	Long-term unemployment	Long-term unemployment rate
	Personal Earnings	Average annual gross earnings per full-time employee
Quality of Life		
4. Community / social connections	Quality of support network	Perceived social network support

5. Education and skills	Educational attainment	Educational attainment of the adult population
	Student skills	Average PISA scores
	Years in education	Average expected duration of education from 5 to 39
6. Environmental quality	Air pollution	Annual exposure to fine particular matter (PM2.5) air pollution
	Water quality	Satisfaction with Water quality
7. Civic engagement and governance	2011-2015: Consultation on rule making 2016: Stakeholder engagement	2011-2015: perceived ability to impact regulation and governmental actions 2016: stakeholder engagement in the development of laws and regulations
	Voter turnout	Voter turnout
8. Health status	Life expectancy	Life expectancy at birth
	Self-reported health	Perceived health status
9. Life satisfaction	Life satisfaction	Perceived life satisfaction
10. Personal security	2011-2015: Assault rate 2016: Self-reported safety	2011-2015: Perceived assault rate 2016: Perceived safety of walking alone at night
	Homicide rate	Deaths due to assault
11. Work-Life Balance	Working hours	Employees working very long hours
	Time off	Time devoted to leisure and personal care

Bron: OECD 2015

Het welvaartsconcept van de OECD kent derhalve meerdere domeinen. Deze domeinen kunnen vervolgens in kaart worden gebracht door een set van indicatoren ('dashboard') of juist worden samengevat in één samengestelde ('synthetic') indicator. Samengestelde indicatoren lijken aantrekkelijk, vooral uit het oogpunt van communicatie, maar kennen een belangrijk nadeel en dat is dat veel informatie verloren gaat. Ook vergt een dergelijke samengestelde indicator dat bepaalde beslissingen worden genomen over de weging van de verschillende dimensies (verg. Stiglitz et al., 2009, Fleurbaey 2009 voor een overzicht). Een andere ingewikkelde kwestie bij samengestelde indicatoren is op welk niveau de aggregatie plaats vindt: op individueel (micro) niveau dan wel op nationaal (macro) niveau. Op individueel niveau heeft de voorkeur, omdat op die manier zowel aandacht kan worden besteed aan verdelingsvraagstukken – zodat bijvoorbeeld kan worden vastgesteld of

individuen met een inkomen in de laagste 10% van de verdeling ook laag scoren wat betreft de gepercipieerde gezondheid - als ook gewichten kunnen worden toegekend gebaseerd op individuele preferenties (zie Schokkaert and Decanq, 2013 voor een overzicht).

Gegeven de conceptuele en praktische bezwaren, wordt in de OECD afgezien van het berekenen van een samengestelde indicator. In plaats daarvan wordt een dashboard gepresenteerd van de 24 'headline' indicatoren. Tegelijkertijd wordt onderkend dat de uitkomsten van een dergelijk dashboard moeilijk zijn te communiceren. Daarom wordt deze informatie samengevat in een nationale score die de kleur krijgt van een verkeerslicht: de landen die op een bepaalde dimensie in de top 20% scoren, krijgen een groen licht, landen met een score in de midden 60% ontvangen een oranje licht en de laagste 20% ontvangen een rood licht. Op basis van deze verkeerslichtenbenadering kan vervolgens worden vastgesteld dat de Noord-Europese landen (waaronder Nederland), als ook bijvoorbeeld Zwitserland, Canada, en Nieuw Zeeland tot de topperformers behoren. Tot de midden categorie behoren onder meer de VS, Ierland, België, Luxemburg, Italië, Polen en Portugal, maar ook Japan en Korea. Landen met de laagste score zijn Turkije, Brazilië en Mexico, maar ook Estland, Hongarije en Griekenland (Durand en Smith, 2013).

De OECD en de organisatie van betaalde en onbetaalde arbeid.

De volgende vraag is nu hoe in dit conceptuele kader rekening wordt gehouden met de welvaartseffecten van (een bepaalde organisatie van) betaalde en onbetaalde arbeid. Op voorhand lijkt het theoretisch kader hiervoor niet heel gevoelig. Dat heeft vooral te maken met de keuze van de indicatoren. Binnen het blok Quality of Life bijvoorbeeld wordt weliswaar aandacht besteed aan het domein 'Work-life balance', maar de operationalisering verwijst naar de feitelijke arbeidstijd en vrije tijd. De indicatoren in dit verband zijn het aandeel van werknemers met zeer lange arbeidstijden (meer dan 50 uur) en de tijd die er over blijft voor vrije tijd en persoonlijke verzorging. Om een goede vergelijking te kunnen maken over de tijd en tussen landen worden beiden indicatoren gemeten voor voltijds werkenden (OECD, 2015: 76). Voor de Nederlandse praktijk is een dergelijke operationalisering weinig betekenisvol. In de Nederlandse discussie wordt vooral aandacht besteed aan het gewicht van onbetaalde zorgarbeid of de (gepercipieerde) mogelijkheden voor het individu om betaalde en onbetaalde arbeid te combineren. Beide aspecten worden in het domein Work-Life Balance echter niet meegenomen.

Het belang van vrijwilligerswerk, zowel voor het individu als voor de samenleving, wordt wel nadrukkelijk onderkend. Dit blijkt onder andere uit de aandacht die dit onderwerp krijgt in het OECD How's Life? 2015 rapport. De OECD stelt in dit verband dat vrijwilligerswerk een belangrijke 'verborgen' bijdrage levert aan welvaart "producing goods and services that are not captured by conventional economic statistics, and building social capital through fostering cooperation and trust (OECD, 2015, p. 6)". Het belang van vrijwilligerswerk wordt echter alleen benoemd. Het verrichten van vrijwilligerswerk wordt niet opgenomen als een van de indicatoren met als argument dat er een gebrek is aan vergelijkbare data en dat het concept nog in de kinderschoenen staat (OECD, 2015). Ook wordt de diffuse scheidslijn

tussen mantelzorg en onbetaalde zorgarbeid als problematisch ervaren. Zo wordt de lage score van zuidelijke EU-lidstaten op mantelzorg deels verklaard door het vigerende gezinsmodel waarin veel (ouderen)zorg binnen het huishouden wordt verricht. Aangezien deze onbetaalde arbeid binnen het huishouden niet wordt meegenomen, is de conclusie dat ook de mantelzorg (gedefinieerd als de verzameling van zorgactiviteiten buiten het eigen huishouden) buiten beschouwing moet blijven (OECD 2015). Hier vindt met andere woorden substitutie plaats binnen het domein van onbetaalde arbeid, met als resultaat dat een goede vergelijking niet mogelijk is.

Om toch na te gaan of de OECD brede welvaart benadering gevoelig is voor verschillen in de organisatie van betaalde en onbetaalde arbeid worden in deze paragraaf de score weergegeven van de 6 Europese lidstaten die in paragraaf 2 zijn geïntroduceerd als voorbeelden van alternatieve modellen voor de organisatie van betaalde en onbetaalde arbeid. Dit zou geïnterpreteerd kunnen worden als een eerste gevoeligheidsanalyse: vertalen verschillen in de organisatie van betaalde en onbetaalde arbeid zich ook in een verschillende score binnen het OECD framework? Om de analyse daarbij enigszins overzichtelijk te houden, hebben we er voor gekozen om de analyse te concentreren op de zes domeinen die naar verwachting het meest gevoelig zijn voor de organisatie van betaalde en onbetaalde arbeid. De eerste drie domeinen betreffen de domeinen van inkomen, banen en ‘work-life balance’; deze domeinen worden heel direct beïnvloed door het niveau van arbeidsmarktparticipatie. Daarnaast nemen we de scores mee op de domeinen ‘community/social connections’, ‘health’ and ‘life satisfaction’, vanuit de verwachting dat de score ook op deze domeinen mede wordt beïnvloed door het vigerende arbeid en zorg model. Voor alle domeinen geldt dat de gebruikte indicatoren zich (mede) baseren op subjectieve informatie. Een tweede beslissing is dat we ons concentreren op de scores voor vrouwen, vanuit de veronderstelling dat juist zij de effecten zullen ervaren van de verschillende organisatie van betaald en onbetaalde arbeid.

De onderscheiden scores worden in beeld gebracht door middel van zogeheten *radar charts*. Een radar (of spin) chart is een efficiënte grafische manier om multivariate data tweedimensioneel weer te geven. De verschillende indicatoren vormen in dit geval de spaken van het wiel. De nationale score is berekend over de periode van 2012 tot 2016 op vergelijkbare wijze als de OECD, dat wil zeggen dat de score wordt genormaliseerd via de min / max methodologie. Deze methode beoordeelt de nationale score op een bepaalde indicator (bijvoorbeeld het aandeel van de beroepsbevolking dat daadwerkelijk actief is op de arbeidsmarkt) in relatie met de minimum en maximum score op deze indicator binnen de relevante groep van landen (“goalposts”). De formule converteert de originele score vervolgens in een score tussen 0 en 1 waarbij 1 de hoogste en 0 de laagste score is.¹ (OECD, 2017b). Het resultaat van deze exercitie is samengevat in figuur 2. In dit geval zijn de scores voor de zes onderscheiden landen genormeerd aan de scores van de 35 OECD landen. Het

¹ The formula used for indicator measuring positive well-being outcomes is:

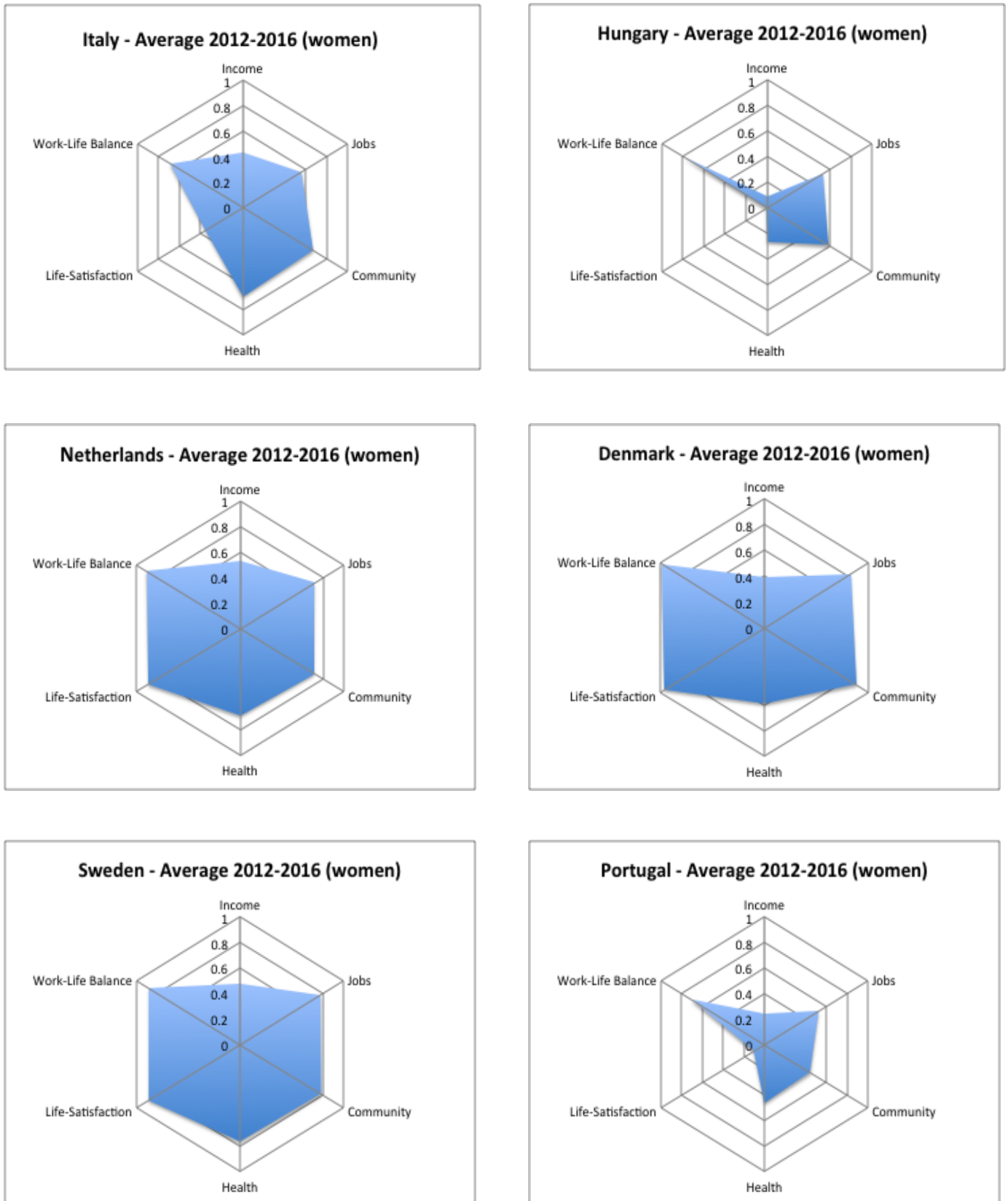
$$\frac{\text{Value to convert} - \text{minimum value}}{\text{maximum value} - \text{minimum value}}$$

In the case that an indicator measures an outcome with negative well-being implications this formula is modified to:

$$1 - \frac{\text{Value to convert} - \text{minimum value}}{\text{maximum value} - \text{minimum value}}$$

domein met de hoogste (relatieve) score levert de grootste bijdrage aan de welvaart. Door de nationale scores te verbinden, ontstaat een oppervlaktemaat die een indicatie is van de totale (relatieve) welvaart van dat land op basis van de onderscheiden domeinen.

Figuur 2. Radar charts voor geselecteerde landen op basis van 6 domeinen, vrouwen

Source: own calculation based on statistics from OECD statistics database (<http://stats.oecd.org>, Better Life Index)

Uit de figuur blijkt dat er sprake is van grote verschillen tussen de landen op de onderscheiden dimensies. Hongarije en Portugal scoren relatief laag; Italië neemt een tussen positie in, terwijl de hoogste score wordt gerealiseerd door Denemarken, Nederland en Zweden. In één oogopslag is echter ook duidelijk dat de verschillen in grote lijnen de verschillen in GDP volgen. Landen met een per capita inkomen onder het OECD gemiddeld (Hongarije en Portugal) scoren relatief laag; landen met een boven gemiddeld per capita inkomen (Denemarken, Zweden en Nederland) scoren relatief hoog. Binnen deze laatste groep zijn de verschillen relatief beperkt, ondanks het feit dat deze landen verschillende modellen representeren in de organisatie van betaalde en onbetaalde arbeid. Opvallend is overigens dat de verschillen in GDP zich niet lijken te vertalen in een (sterk) verschillende score op het domein van inkomen. Hongarije en Portugal scoren hierop weliswaar iets lager, maar de verschillen zijn niet heel groot. Dit is vooral een gevolg van de gekozen methodologie en de vergelijking binnen de groep van OECD landen. Binnen dit domein is de score van Amerika veruit het hoogst (vooral voor de indicator *financial wealth*), met als resultaat dat de verschillen tussen de Europese landen relatief klein zijn. Iets soortgelijks speelt bij de scores op de dimensie 'work-life balance'. De kleine onderlinge verschillen worden hier veroorzaakt door de hoge score van Turkije op deze indicator: meer dan 40% van alle werknemers in dat land en meer dan 30% van de vrouwelijke werknemers werkt meer dan 50 uur per week. In vergelijking daarmee is het aandeel werknemers dat lange uren maakt in de hier onderscheiden landen relatief klein.

Een eerste mogelijke conclusie op basis van deze analyse zou kunnen zijn dat de welvaartsverschillen als gevolg van een verschillende organisatie van betaalde en onbetaalde arbeid als relatief beperkt moeten worden beoordeeld. Men ontleent welvaart aan uitkomsten ('outcomes') zoals inkomen, een baan, zekerheid, gezondheidszorg etc. De organisatie van betaalde en onbetaalde arbeid kan in dit verband als een van de vele inputvariabelen worden gezien. Zoals hierboven al aangegeven is het verschil tussen inputs, outputs and outcomes conceptueel heel belangrijk. Bij de uitkomsten gaat het om resultaten en de beoordeling van de resultaten: de kwaliteit van het milieu bijvoorbeeld wordt in beeld gebracht met behulp van het percentage inwoners dat positief oordeelt over de beschikbaarheid van schoon water (verg. Durand & Smith, 2013). Het gaat dus niet om de lengte van het waterleidingnet of om de hoeveelheid geld die aan waterzuivering wordt besteed. Naar analogie hiervan zou men ook kunnen stellen dat de organisatie van betaalde en onbetaalde arbeid de beschikbare tijd reguleert (de input). Hoe mensen de gevolgen (de outcomes) van deze specifieke regulering ervaren zou zich moeten vertalen in de relatieve score op de tevredenheid met het leven (life satisfaction), de combinatie van werk en privé of de relatieve score over de gemeenschap. Als deze scores niet veel verschillen – en de organisatie van betaalde en onbetaalde arbeid wel – dan is deze input kennelijk niet heel belangrijk voor de realisatie en beoordeling van de outcomes.

Een tweede mogelijke conclusie is uiteraard dat de welvaartsverschillen als gevolg van een verschillende organisatie van betaalde en onbetaalde arbeid wel degelijk bestaan, maar dat

deze niet worden gemeten door de onderscheiden domeinen, dan wel de indicatoren die voor de domeinen worden gebruikt. Om de analogie nog even door te trekken: schoon water (en een lage uitstoot van CO₂) kan ook worden beschouwd als een belangrijke determinant voor gezondheid, met een direct effect op de belangrijkste indicator in dat verband: de levensverwachting. Het domein 'environmental quality' zou dan komen te vervallen. Een dergelijke conceptualisering van welvaart zou dan ongevoeliger zijn voor de tevredenheid met de kwaliteit van water omdat er simpelweg niet (direct) naar wordt gevraagd. Op dezelfde wijze kan ook conceptualisering van welvaart, via de vertaling van domeinen, concepten en indicatoren, meer en minder gevoelig zijn voor de verdeling van betaalde en onbetaalde arbeid.

Een eerste verkenning wat in dit verband de mogelijkheden zijn, dus hoe het conceptueel kader van de OECD aangepast zou kunnen worden om de gevoeligheid voor een verschillende organisatie van betaalde en onbetaalde arbeid te vergroten, staat centraal in paragraaf 5. Daarbij kan worden opgemerkt dat een dergelijke aanpak ook nadrukkelijk in lijn is met de benadering van de OECD. Durand en Smith (2013: 5): "countries may adjust this framework to better reflect the wellbeing of their population (e.g. some dimensions may be merged or relabelled or complemented with additional country specific dimension ..)(..). In other terms, the framework proposed above is not meant to be a straitjacket for countries willing to pursue their own national initiatives in this field. Rather it should be viewed as a framework that provides a benchmark for meaningful international comparisons".

Paragraaf 5. De welvaartseffecten van betaalde en onbetaalde arbeid in beeld?

In de voorgaande paragraaf is het theoretisch kader van het OECD Better Life Initiative samengevat en toegelicht. Er zijn verschillende opties om meer recht te doen het belang van een bepaalde verdeling van betaalde en onbetaalde arbeid. De meest haalbare lijkt om binnen de onderscheiden blokken en domeinen via de keuze van de indicatoren meer recht te doen aan deze verdeling. Binnen de zes eerder onderscheiden domeinen lijken twee domeinen relatief smal te zijn ingevuld: ‘community’ en ‘work-life balance’. Aanvullende indicatoren zouden wellicht een vollediger beeld kunnen geven van de betekenis van de organisatie van arbeid en zorg in dit verband.

Aanvullende indicatoren binnen het domein van ‘community’

Een eerste mogelijk om het belang van de organisatie van arbeid en zorg beter in kaart te brengen is om twee extra indicatoren te introduceren binnen het veld van ‘community’. Binnen het framework van de OECD wordt ‘community’ gedefinieerd als ‘the frequency of contact with others and the quality of personal relationships’ (OECD 2011a: 170). Waarschijnlijk mede als gevolg van de beschikbaarheid van data, is de operationele vertaling van dit domein betrekkelijk smal. Binnen het OECD framework wordt via de indicator ‘perceived social network support’ alleen gevraagd naar het sociale netwerk in het geval van kortdurende noodgevallen. De gemeenschapszin zou rijker in beeld worden gebracht wanneer ook wordt gevraagd naar de kwaliteit van het sociale netwerk in het geval van langdurige zorgbehoeften en naar het betrokkenheid bij onbetaald vrijwilligerswerk. Zie tabel 3 voor een alternatieve invulling.

Tabel 3: Aanvullende concepten en indicatoren binnen het domein ‘community’

4. Community	4.1 Quality of support network	Perceived social network support
	4.2 Long-term support network	Perceived likelihood of receiving appropriate long-term care
	4.3 Volunteer work	Engagement in unpaid volunteer work

De indicator voor *long-term support network* is gebaseerd op informatie uit de Eurobarometer - Health and long-term care in the European Union (2007). De relevante vraag in dit verband is: “*In the future, do you think that you would be provided with the appropriate help and long-term care if you were to need it?*”. De respondenten kunnen antwoorden op basis van een vijfpuntschaal: ‘ja, zeker’; ‘ja, waarschijnlijk’; ‘nee, waarschijnlijk niet’; ‘nee, zeker niet’ en ‘weet niet’. Uiteraard gaat het hier om enquetegegevens waarbij niet helemaal duidelijk is of hier formele of informele zorg wordt beoordeeld. De formulering van de vraag, waarbij het gaat om zowel ‘appropriate help’ en ‘long term care’ suggereert evenwel dat het

hier gaat om een brede beoordeling waarbij het niet alleen gaat om de formele gezondheidszorg, maar ook om het informele netwerk. De indicator geeft dan aan het aandeel personen dat de vraag heeft beantwoord met ‘ja, zeker’ of ‘ja, waarschijnlijk’.

De indicator die wordt gebruikt voor het concept vrijwilligerswerk is “betrokkenheid bij onbetaald vrijwilligerswerk”. Het belang van vrijwilligerswerk, zowel voor het individu als voor de samenleving, is hier boven al aan de orde gesteld. Ook is al kort gewezen op alle praktische ingewikkeldheden om deze variabele goed in beeld te brengen. Wij maken hier gebruik van gegevens afkomstig van European Quality of Life Survey 2012, waarin de vraag wordt gesteld: ‘*How often did you do unpaid voluntary work in the last 12 months?*’. De antwoord categorieën zijn hier ‘regelmatig’, ‘af en toe’ en ‘vrijwel nooit’. Voor figuur 4.3 is gebruik gemaakt van het percentage respondenten dat aangeeft regelmatig actief te zijn als vrijwilliger.

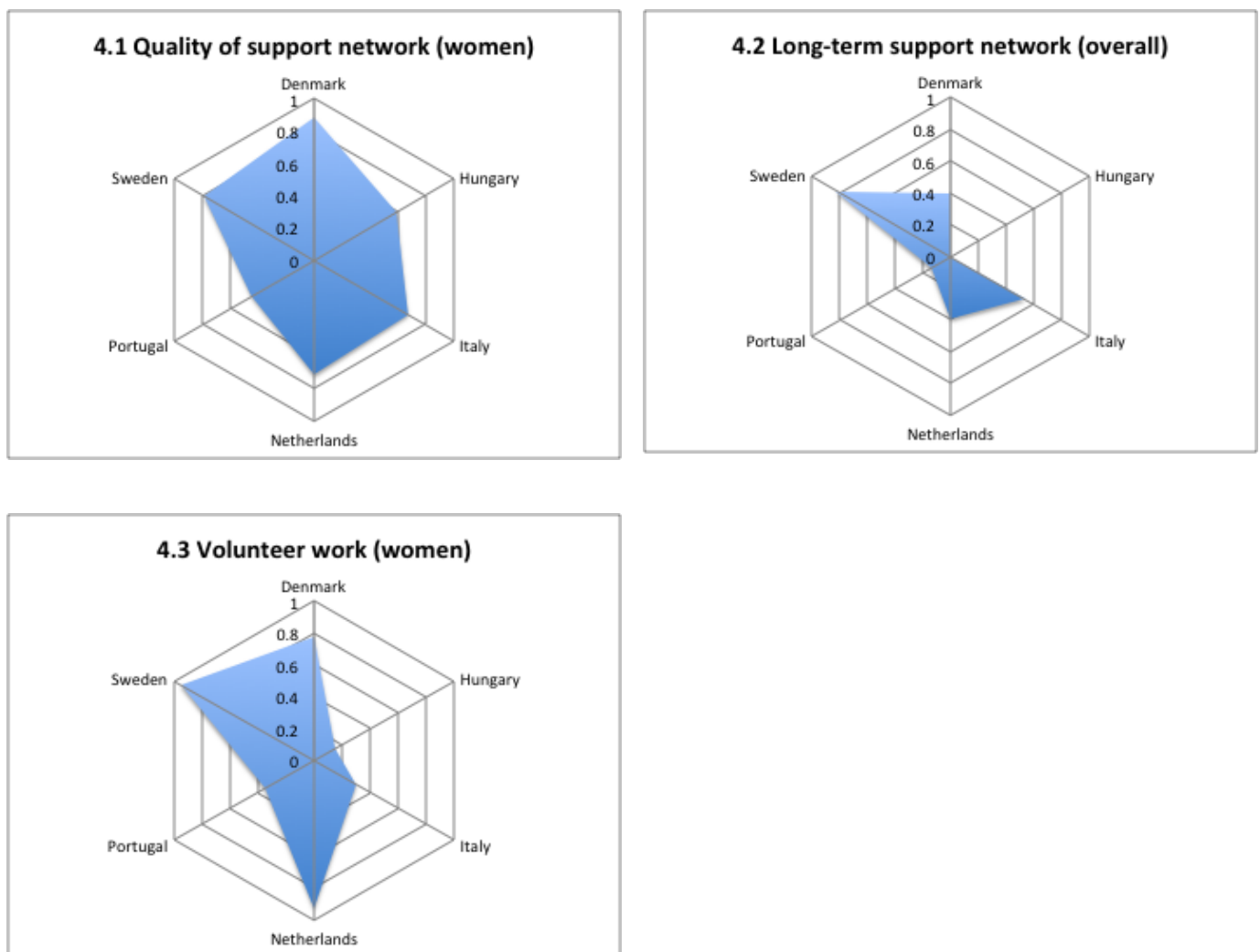
Figuur 4.1-3 geven de scores weer op de drie onderscheiden indicatoren; in het kader van de vergelijkbaarheid zijn de scores opnieuw alleen voor vrouwen berekend, met uitzondering van 4.2 waarvoor alleen overall scores beschikbaar zijn. Uit de figuren is in ieder geval duidelijk dat de hier onderscheiden landen heel verschillende scores op de indicatoren; dat suggereert dat de indicatoren verschillende aspecten van welvaart meten. Blijkens figuur 4.1 lijken de meeste respondenten in Denemarken zich niet heel druk te maken over het support netwerk op korte termijn (0.88); Portugal scoort hier het laagst (0.44). Zweden scoort ook redelijk goed met 0.78; Nederland (0.71) en Italië (0.67) nemen een tussenpositie in. Long term care (figuur 4.2). is een ander verhaal. Hongarije scoort in dit verband het allerlaagst; Griekenland (niet in de figuur) juist het allerhoogst en functioneert binnen deze set van 35 OECD landen dus als benchmark. Zweden scoort ook relatief goed (0,82), gevolgd door Italië (0,54). Nederland en Denemarken hebben allebei een score van 0,39, terwijl Portugal niet verder komt dan 0,14. Wat betreft het vrijwilligerswerk (figuur 4.3) wordt de norm gezet door IJsland. Voor de hier geselecteerde landen scoort Zweden het hoogst (0,95) op deze indicator, gevolgd door Nederland (0.925) en Denemarken (0,775). Portugal (0,35) en Italië (0,3) scoren veel lager, terwijl Hongarije (0,15) van de hier onderscheiden landen de laagste score laat zien.

De charts illustreren dat Zweden, Denemarken en Nederland het relatief goed doen binnen dit domein, ondanks het feit dat deze landen model staan voor een hele andere organisatie van betaalde en onbetaalde arbeid. Bij deze positieve score past overigens wel de kanttekening dat de scores van Denemarken en Nederland op indicator 4.2 enige zorg suggereren over de stand van zaken op lange termijn; niet uit te sluiten is dat deze scores deels wordt beïnvloed door de huidige gezondheidszorg voor ouderen en de discussies die op dit moment daarover plaatsvinden. Voor wat betreft de overige landen, scoort Italië gemiddeld; Hongarije en Portugal scoren relatief slecht binnen dit domein. Zoals eerder opgemerkt is de lage score op vrijwilligers werk deels te verklaren door het feit dat in de zuidelijke lidstaten nog veel onbetaalde zorg binnen de structuur van de familie plaatsvindt. Tegelijkertijd moet worden geconstateerd dat deze familiebanden zich kennelijk niet vertalen in een goede score op de indicatoren 4.1 en 4.2. (wellicht met uitzondering van Italië op indicator 4.2).

Voor de volledigheid zijn ook de mannelijke scores berekend (zie Bijlage 2 voor de charts). Uit deze scores komt een vergelijkbaar patroon naar voren. Vooral Portugese mannen lijken iets positiever over hun support netwerk, maar voor de zes hier onderscheiden landen is de relatieve positionering vergelijkbaar. Ook wanneer het gaat om vrijwilligerswerk lijkt het patroon vergelijkbaar: (erg) lage scores in Hongarije, Portugal en Italië en (aanzienlijk) betere scores voor Nederland, Denemarken en Zweden.

Helaas kan niet worden na gegaan hoe stabiel deze scores zijn. De kennis omtrent de indicator voor long term support netwerk is relatief beperkt aangezien deze gegevens alleen voor het jaar 2007 beschikbaar zijn; de enquête is voor latere jaren niet meer herhaald en alternatieve data bronnen lijken niet beschikbaar. Soortgelijke problemen doen zich voor met vrijwilligerswerk. Ook hier zijn data schaars en is de kwaliteit ook niet altijd goed te beoordelen. Dit verwijst ook direct naar het grootste probleem van de indicatoren binnen dit domein: de relatieve beschikbaarheid en betrouwbaarheid van data.

Figuur 3. Radar charts voor drie indicatoren binnen het domein community voor zes geselecteerde landen, vrouwen

Aanvullende indicatoren binnen het domein 'work-life balance'

Een tweede mogelijkheid om het belang van de organisatie van arbeid en zorg beter in kaart te brengen is om een extra indicator te introduceren binnen het domein van 'work-life balance'. Door de OECD wordt dit domein tamelijk 'open' omschreven als "a state of equilibrium between an individual's work and personal life" (OECD 2011 a: 124). Net zoals bij gezondheidszorg en life satisfaction, waar wordt gevraagd naar de waargenomen ('perceived') score in dit verband, is dit ook mogelijk binnen de dimensie van de combinatie van werk en prive. Zie tabel 4 voor een alternatieve invulling.

Tabel 4: Aanvullende concepten en indicatoren binnen het domein 'work-life balance'

11. Work-Life Balance	Working hours	11.1 Employees working very long hours
	Time off	11.2 Time devoted to leisure and personal care
	Self-reported Work-Life balance	11.3 Perceived compatibility of work and private life

Informatie over deze indicator is te vinden in de European Quality of Live Survey 2007 and 2012, waarin de vraag wordt gesteld 'It has been difficult to fulfill family responsibilities because of time spent on job'. De mogelijke antwoordcategorieën in dit verband zijn: 'verschillende keren per week', 'verschillende keren per maand', 'verschillende keren per jaar', 'zelden of nooit', 'nooit'. De indicator geeft dan het aandeel personen aan dat de vraag omtrent de combineerbaarheid van werk en persoonlijk leven niet beantwoordde met verschillende keren per week of per maand.

Figuur 11.1-3 geeft de scores weer op de drie onderscheiden indicatoren. Uit de resultaten blijkt dat de score op deze drie indicatoren relatief verschillend is voor de hier geselecteerde landen. Dat suggereert dat de indicatoren in ieder geval andere aspecten van welvaart meten.

De standaard indicator (figuur 11.1) differentieert nauwelijks tussen de hier geselecteerde landen. Zoals hierboven al aangegeven is dit vooral een gevolg van het vigerende arbeidstijdenmodel in Turkije (meer dan 30% van de vrouwelijke werknemers werkt meer dan 50 uur), als gevolg waarvan de verschillen tussen de hier geselecteerd landen grotendeels verdwijnen. Het percentage werknemers dat lange uren maakt is, met andere woorden, relatief (erg) klein, waarbij Nederland de hoogste score van 1 bereikt (slecht 0.11% van de voltijdswerkende vrouwen werkt gemiddeld meer dan 50 uur per week). De tweede indicator (figuur 11.2) vraagt de voltijd werkenden naar hun beoordeling van de beschikbare vrije tijd. Hier is sprake van een grotere differentiatie. Vooral Italië scoort in dit opzicht relatief laag, met een score van 0.43. De hoogste score wordt gemeld in Denemarken (0.99), gevolgd door Nederland (0.80).

De derde indicator geeft een (deels) ander resultaat (figuur 11.3). Denemarken scoort nog steeds hoog (0.97), met Italië nu op een (verrassende) tweede plaats (0.91). Hongarije scoort relatief laag met 0.44. Deze antwoorden – en het opvallende verschil in de Italiaanse score op indicator 11.2 en 11.3 - is wellicht deels te verklaren uit de wijze waarop de vraag naar ‘work-life balance’ wordt gesteld. In Italië – gekozen als een voorbeeld voor het kostwinnersmodel – is de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen nog steeds opvallend laag. De European Quality of Life Survey, waaruit deze gegevens afkomstig zijn, betreft een representatieve enquête onder de bevolking (werkenden en niet werkenden). Vrouwen die mogelijkwijs hebben afgezien van een betaalde baan vanwege allerlei praktische ingewikkeldheden, kunnen in alle eerlijkheid antwoorden dat zij in dit verband geen problemen ervaren. Desalniettemin roept deze score vragen op, ook al gegeven het feit dat vrouwen in Griekenland en Spanje wel aangeven in dit verband problemen te ervaren. Meer in het algemeen geldt ook voor deze indicator dat de verschillen tussen de hier onderscheiden landen nogal worden onderdrukt door de lage score van Turkije op deze indicator: 65% van de vrouwen in dat land vindt het moeilijk om werk en privé te combineren.

Ook hier zijn voor de volledigheid de scores voor de mannen berekend (zie Bijlage 2). Ook in dit geval is het patroon grotendeels vergelijkbaar. Voor figuur 11.1 is dat ook niet heel verwonderlijk gegeven het feit dat de berekening wordt gemaakt op basis van voltijds werkenden en het hier over het algemeen een goed gereguleerd domein betreft. De scores voor 11.2 zijn in die zin interessant dat Italiaanse mannen iets positiever zijn over hun vrije tijd dan vrouwen, terwijl dat in Zweden juist andersom is: Zweedse mannen zijn iets minder positief. Wat betreft figuur 11.3 blijkt opnieuw de opvallende positie van Italië: ook Italiaanse mannen scoren goed op de vraag naar de combinatie van werk en privé.

Een vergelijking van oud en nieuw

De vraag is nu wat deze aanpassingen impliceren voor de overall score van de hier onderscheiden landen: figuur 5 geeft hier het resultaat. Het uitgangspunt is figuur 2; de originele scores zijn blauw gekleurd. De nieuwe scores – op basis van de aangepaste invulling van twee domeinen - zijn aangegeven met rood.

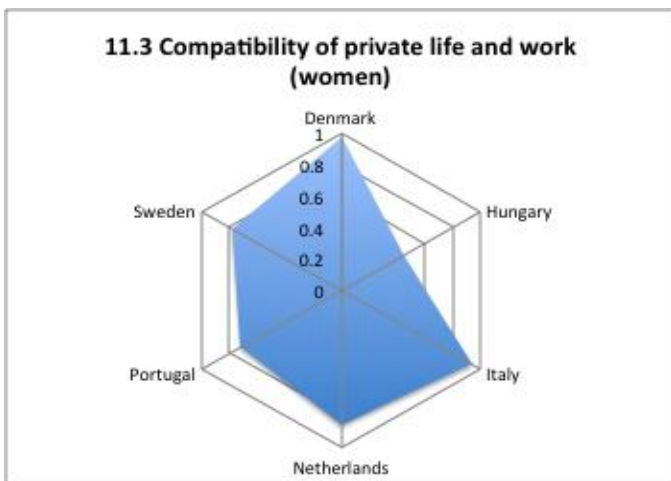
Zoals uit de vergelijking blijkt, zijn de scores op het domein community aanzienlijk gewijzigd: Hongarije, Denemarken, Italië en Portugal scoren op dit domein nu lager, door de introductie van het long term support netwerk (indicator 4.2) en het vrijwilligerswerk (indicator 4.3); in Nederland en Zweden zijn de veranderingen minder groot. De aanpassingen binnen het domein work life balance zijn relatief beperkt. De meest opvallende verandering betreft de hogere score van Italië, vanwege de gunstige positionering op de combinatie van werk en privé (indicator 11.3).

De vraag is nu natuurlijk: weerspiegelen deze overall scores nu ook (beter) de betekenis van een verschillende organisatie van arbeid en zorg? De vraag is niet eenvoudig te beantwoorden. Italië en Hongarije, gekozen als twee voorbeelden van het kostwinnersmodel, scoren allebei relatief laag. Opvallend genoeg is de beste score van Hongarije juist op het domein van ‘work-life balance’. Portugal en Zweden, allebei gekozen als voorbeeld voor een

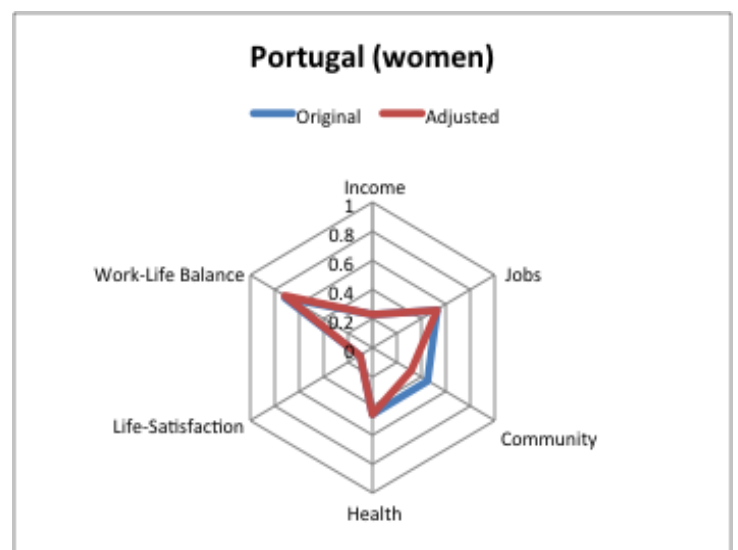
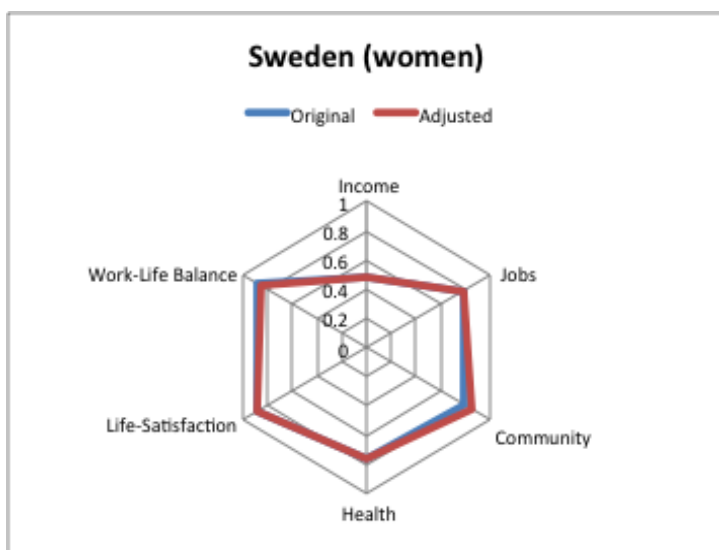
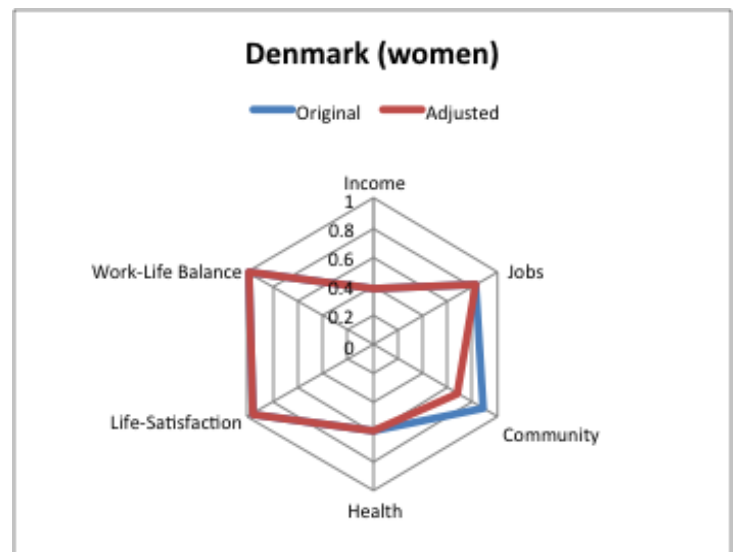
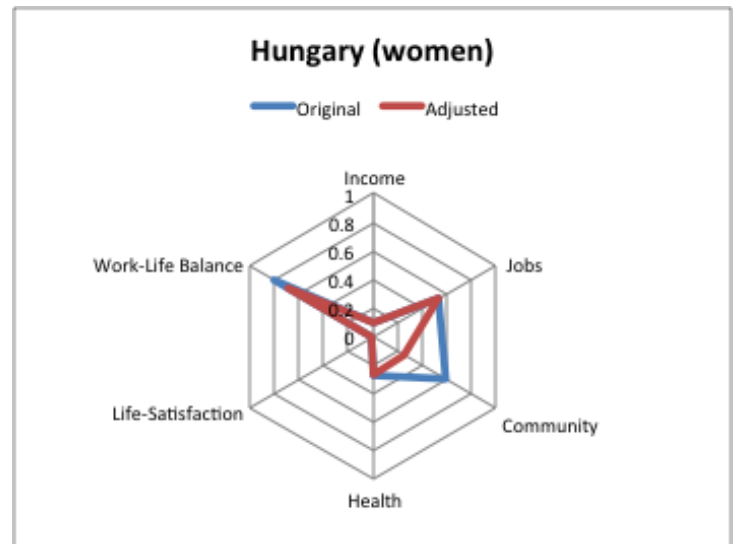
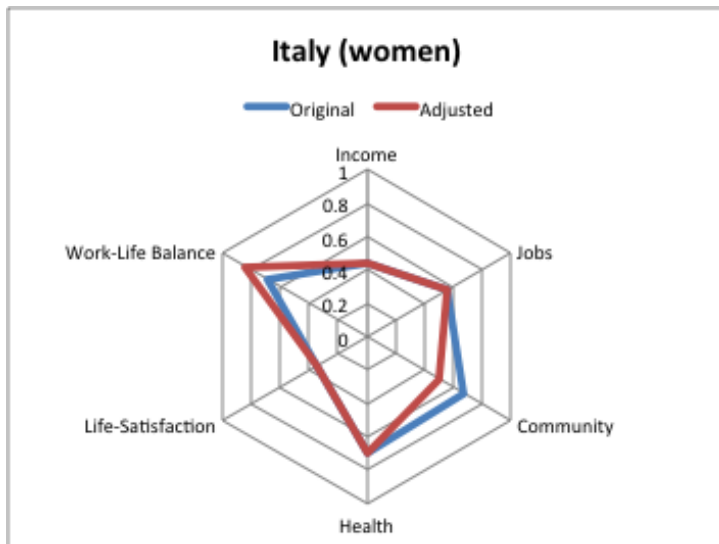
tweeverdienerssamenleving, scoren heel verschillend. Zweden scoort goed op alle onderscheiden domeinen, met als enige uitzondering de score op het domein inkomen; Portugal scoort alleen goed op het domein work-life balance. Nederland (als voorbeeld van het anderhalfverdienersmodel) en Denemarken (als voorbeeld van het twee maaldriekwartmodel) scoren ook beiden relatief goed, met kleine, moeilijk te interpreteren verschillen in de scores op de domeinen.

De resultaten laten ook zien dat een overgang van het anderhalfverdieners- naar een tweeverdienersmodel wellicht wel een beter resultaat geeft in termen van GDP (waar de *outputs* worden gemeten), maar niet per definitie welvaartsbevorderend is in brede zin (in termen van de *outcomes*). Zweedse vrouwen scoren niet beter op inkomen, work- life balance of life satisfaction dan Nederlandse vrouwen en Portugese vrouwen scoren aanzienlijk lager. Waarschijnlijk hangt veel af van de context: ruimte voor onbetaalde zorg en/of voor het aangaan van sociale relaties heeft op zich een positief effect op de beleefde welvaart, maar de omvang en de aard van het effect hangt mede af van het inkomensniveau, de toegankelijkheid van de arbeidsmarkt en het niveau van de publieke voorzieningen. Iets huiselijker geformuleerd: een voltijdse werkweek wordt anders ervaren in een context van goed toegankelijke kinderopvang en deugdelijke ouderenzorg, dan in een context van een publieke en private armoede. Brede welvaart kan dus op verschillende manieren worden vormgegeven met verschillende institutionele regimes. Dat is ook precies de meerwaarde van het OECD framework. Landen met heel verschillende institutionele ‘make-up’ worden vergeleken op de outcomes: om de manier waarop de welvaart wordt beleefd in termen van ‘quality of life’ en materiele condities. Daarbij is het uiteraard mogelijk dat landen met eenzelfde overall score toch een verschillende score kunnen laten zien op de onderscheiden dimensies. In de woorden van de OECD: Well-being performance may be the result of various and often interrelated factors and in general countries display different strengths and weaknesses in the various well-being dimensions (Durand en Smith 2013: 10). De specifieke organisatie van arbeid en zorg wordt dan een van de inputs: samen met de andere inputs resulteert dit in een meer of minder gunstige score op de outcomes.

Figuur 4. Radar charts voor drie indicatoren binnen het domein work-life balance voor zes geselecteerde landen, vrouwen

Figuur 5. Radar charts voor zes geselecteerde landen op basis van standaard en aangepaste indicatoren, vrouwen

Paragraaf 6. Samenvatting en conclusies

Dit onderzoek is gestart vanuit de veronderstelling dat de organisatie van betaalde en onbetaalde arbeid kan worden beschouwd als een belangrijke inputvariabele voor de goede samenleving. Het vinden van de juiste balans in dit opzicht zou zich moeten vertalen in een veerkrachtige samenleving, zowel in economisch alsook in sociaal opzicht. De vraag is dan: is er iets te zeggen over de juiste balans en hoe brengen we de welvaartseffecten in beeld?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden, zijn om te beginnen in paragraaf 2 vier verschillende arbeid-en-zorgmodellen onderscheiden: het kostwinnersmodel, het tweeverdienersmodel, het anderhalfverdienersmodel en het tweemaal-driekwartmodel. Uiteraard gaat het hier om theoretische modellen. Tegelijkertijd kan worden onderkend dat de praktijk in sommige landen een redelijke getrouwe vertaling is van de uitgangspunten van het theoretische model. Zo volgen Italië en Hongarije in grote lijnen het kostwinnersmodel, geldt Nederland als een typisch voorbeeld van het anderhalfverdienersmodel, lijken Portugal en Zweden redelijk in lijn met het tweeverdieners-model en komt Denemarken tenslotte het dichtst in buurt van het tweemaal-driekwartmodel. De vraag is vervolgens: wat kunnen we zeggen van de welvaartsgevolgen van deze verschillende organisatie van betaalde en onbetaalde arbeid?

Paragraaf 3 gaat in op de meest gebruikelijke manier om de welvaart tussen landen te vergelijken, namelijk via het berekenen van het per capita inkomen. Een bekend nadeel van GDP als maatstaf voor welvaart is evenwel dat deze niets zegt over verdelingsvraagstukken. Een andere kwestie is dat het GDP alleen activiteiten meet die via de markt worden verhandeld; het gaat over de waarde van alle goederen en diensten. Dat betekent dat bijvoorbeeld de wapeningsindustrie wordt meegenomen, terwijl activiteiten die buiten de markt om plaatsvinden, zoals onbetaalde zorg, juist buiten beschouwing worden gelaten. Toegepast op onze vier theoretische modellen betekent de definitie van GDP dat alleen de formele productie wordt meegenomen, dus de welvaart die wordt gegenereerd door betaalde arbeid. Via deze definitie is een verschuiving van (bijvoorbeeld) een anderhalfverdienersmodel naar een tweeverdienersmodel dan ook altijd positief ('welvaartsverhogend'). Een bredere analyse wat een dergelijke verschuiving zou impliceren in termen van gezondheid, gemeenschapszin, (on)gelijkheid etc. blijft echter achterwege.

Als alternatief wordt in paragraaf 4 het brede-welvaartsbegrip beschreven, zoals uitgewerkt door de OECD. Om de individuele welvaart in kaart te brengen, onderscheidt de OECD 2 blokken en 11 indicatoren. Belangrijk in dit verband is dat het bij de indicatoren om *outcomes* gaat; het gaat om (de beoordeling van) een bepaald resultaat. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld welvaart gemeten met behulp van GDP waar het vooral om *inputs* en *outputs* gaat. Om na te gaan of de OECD brede welvaart benadering gevoelig is voor verschillen in de organisatie van betaalde en onbetaalde arbeid zijn de scores berekend van de zes Europese lidstaten die in paragraaf 2 zijn geïntroduceerd als voorbeelden van alternatieve modellen voor de organisatie van betaalde en onbetaalde arbeid. De resultaten suggereren dat de gevoeligheid relatief gering is: de hier onderscheiden landen scoren weliswaar heel verschillend, maar de belangrijkste verschillen volgen in grote lijnen de verschillen in GDP.

Landen met een per capita inkomen onder het OECD gemiddeld (Hongarije en Portugal) scoren relatief laag; landen met een boven gemiddeld per capita inkomen (Denemarken, Zweden en Nederland) scoren relatief hoog. Binnen deze laatste groep zijn de verschillen relatief beperkt, ondanks het feit dat deze landen verschillende modellen representeren in de organisatie van betaalde en onbetaalde arbeid. Een eerste mogelijke conclusie op basis van deze analyse zou kunnen zijn dat de welvaartsverschillen als gevolg van een verschillende organisatie van betaalde en onbetaalde arbeid relatief beperkt zijn. Een tweede mogelijke conclusie is uiteraard dat de welvaartsverschillen als gevolg van een verschillende organisatie van betaalde en onbetaalde arbeid wel degelijk bestaan, maar dat deze niet worden gemeten door het conceptuele kader.

Om deze laatste mogelijkheid te verkennen is vervolgens in paragraaf 5 het conceptuele kader aangevuld. Gegeven het OECD framework van domeinen, concepten en indicatoren worden voor de twee domeinen ‘community’ en ‘work-life balance’ aanvullende indicatoren gezocht om op deze manier een vollediger beeld te geven van de betekenis van de organisatie van betaalde en onbetaalde arbeid. Door deze aanvullende indicatoren veranderende de scores op het domein community aanzienlijk. De aanpassingen binnen het domein work life balance zijn relatief beperkt. Uit de vergelijking van de zes landen blijkt ook dat een overgang van het anderhalfverdieners naar een tweeverdienersmodel wellicht wel een beter resultaat geeft in termen van GDP (waar de *outputs* worden gemeten), maar niet per definitie welvaartsbevorderend is in brede zin (in termen van de *outcomes*). Zweedse vrouwen scoren niet beter op inkomen, work- life balance of life satisfaction dan Nederlandse vrouwen en Portugese vrouwen scoren aanzienlijk lager. Waarschijnlijk hangt veel af van de context: ruimte voor onbetaalde zorg en/of voor het aangaan van sociale relaties heeft op zich een positief effect op de beleefde welvaart, maar de omvang en aard van het effect wordt mede bepaald door het inkomensniveau, de toegankelijkheid van de arbeidsmarkt en het niveau van de publieke voorzieningen etc. Brede welvaart kan derhalve op verschillende manieren worden vormgegeven met verschillende institutionele regimes. De specifieke organisatie van arbeid en zorg wordt dan een van de *inputs*: samen met de andere *inputs* resulteert dit in een meer of minder gunstige score op de *outcomes*.

Concluderend kan worden gesteld dat uit het onderzoek in ieder geval duidelijk is geworden dat het meten van brede welvaart geen eenvoudige opdracht betreft. Of te wel: “while there is growing agreement that measuring wellbeing involves looking at more than just GDP or income, how to do this is still a source of disagreement” (IoS/RABO, 2016). Nog ingewikkelder wordt het wanneer ook nog wordt gevraagd naar de specifieke bijdrage van een van de *inputs*: de organisatie van betaalde en onbetaalde arbeid. In het verlengde hiervan kan ook worden geconcludeerd dat het niet echt zinvol is om onderzoek naar de welvaartseffecten van verschillende arbeid- en zorgmodellen enkel en uitsluitend te baseren op vier theoretische modellen omdat in dat geval een helder beoordelingskader ontbreekt. Het OECD framework biedt wel een dergelijk beoordelingskader, maar dat kader is weer relatief ongevoelig voor (de organisatie van) onbetaalde arbeid, deels als gevolg van het ontbreken van adequate data.

Wanneer het gaat om verder onderzoek dan kunnen op basis van deze verkennende studie tenminste vier onderwerpen worden onderscheiden: de data, de methode, de weging en de conceptualisering van tijd.

Data

Het vinden van betrouwbare data blijkt ingewikkeld, juist wanneer het gaat om indicatoren voor de niet standaard domeinen. Het resultaat is dat verschillende domeinen relatief smal zijn ingevuld (bijvoorbeeld community) of dat vanwege de vergelijkbaarheid de indicator wordt beperkt tot een bepaalde subcategorie (voltijdswerkenden). Omdat de data niet voor ieder jaar beschikbaar zijn en omdat de data zich ook deels baseren op subjectieve oordelen, kunnen de veranderingen over de tijd (en/of tussen landen) relatief groot zijn. Desalniettemin wordt juist ook aan deze subjectieve oordelen belang gehecht, “as personal experiences and assessments of life circumstances provide important supplementary information to more objective measures of these circumstances” (Durand en Smith, 2013: 3).

In dit onderzoek is een eerste aanzet gedaan voor een bredere invulling. Nader onderzoek zou de beschikbaarheid van data (nog) beter in kaart kunnen brengen. Ook zou de kwaliteit (validiteit) van verschillende datasets kunnen worden onderzocht. Zo is voor dit onderzoek voor de indicator ‘combatibility of private life and work’ (11.3) gebruik gemaakt van de European Quality of Life Survey. Een alternatief zou kunnen zijn de Eurofound Working Conditions Survey, waarin de vraag wordt gesteld: ‘*How well do your working hours fit in with family or social commitments outside work?*’. Te onderzoeken valt of een dergelijke bron beter tegemoet komt aan de eis van validiteit, beschikbaarheid en betrouwbaarheid. Ook alternatieve bronnen (‘big data’) zouden kunnen worden onderzocht voor hun geschiktheid voor dit doel. Daarbij moet worden onderkend dat de dominantie van GDP als maat voor welvaart ook invloed heeft gehad op de statistische dataverzameling. Een discussie over het brede welvaartsbegrip maakt in dat opzicht ook de statistische witte vlekken duidelijk. Of, zoals verwoord in het Stiglitz rapport (Stiglitz et al., 2009: 10): “Policy-makers are reminded both of the richness and of the shortcomings of existing data but also of the fact that reliable quantitative information ‘does not grow on trees’ and significant investments need to be made to develop statistics and indicators that provide policymakers with the information they need to make the decisions confronting them”.

Methode

Een andere kwestie betreft de gevolgde methode. De 11 domeinen moeten op een bepaalde manier genormaliseerd worden omdat de scores over de domeinen gecombineerd moeten worden. Dat kan op verschillende manieren. Hier is gekozen voor een relatief simpele normering aan de hoogste en laagste score op dat domein. Een voordeel van deze methode is de transparantie. Een nadeel van deze methode is dat de resultaten nogal gevoelig zijn voor outlyers. Een sterke outlyer – Turkije op het terrein van arbeidstijden; Amerika op het terrein van inkomen – drukt de verschillen in de rest van het sample. Om dit te voorkomen zou gekozen kunnen worden voor een andere normering en/of voor een ander sample. De

berekeningen zouden bijvoorbeeld ook kunnen worden gedaan voor uitsluitend de EU landen, in plaats van de 35 OECD landen.

Weging

Tot nu toe is geen aandacht besteed aan de weging van de verschillende domeinen. Impliciet is verondersteld dat deze gelijk is. Dat betekent dat de weging van de indicatoren niet gelijk is, omdat de domeinen in kaart worden gebracht met een verschillend aantal indicatoren. Afgezien daarvan is niet uit te sluiten dat de weging van de domeinen verschilt per land. Durand en Smith (2013: 5) stellen in dit verband: “the eleven dimensions described above can be considered as universal i.e. as possible relevant to people living in all societies. However, their relative importance will vary across individuals and countries. People living in different countries and communities may attach varying importance to different dimensions reflecting their own priorities”. Voor de OECD is dit mede aanleiding om af te zien van een samengestelde index en in plaats daarvan te kiezen voor een dash board benadering. Een alternatief is om gebruik te maken van de voorkeuren van bezoekers van de OECD Better Life Index website en op basis van die voorkeuren een meer genuanceerde weging te geven aan de verschillende domeinen (verg. IoS/RABO 2016).

De conceptualisering van tijd

Tenslotte speelt nog de kwestie van (de organisatie van) tijd als een input voor welvaart en hoe zich dit nu precies vertaalt binnen het OECD framework. In de definitie van de OECD betekent meer welvaart “expanding the opportunities that people have to live their life according to their objectives and values”. Wat dit betekent voor de organisatie van de tijd is niet onmiddellijk duidelijk. Hoe vertaalt zich met andere woorden de organisatie van betaalde en onbetaalde arbeid in outcomes, in resultaten. Wat zijn de mogelijke alternatieve modellen in dit opzicht – juist ook wanneer het gaat om zorgarbeid? Welk deel van het privé leven kan worden geoutsourced naar de markt met een vergelijkbaar resultaat in termen van welvaart? Waar liggen hier de grenzen zowel individueel als ook maatschappelijk? Daarbij moet worden bedacht dat tot nu toe de focus vooral ligt op individuele welvaart in het hier en nu; de duurzaamheid van deze welvaart is met andere woorden buiten beschouwing gebleven. Wellicht is dat ook de boodschap van de participatiesamenleving: duurzame individuele welvaart vergt ook een investering in de samenleving. Dat verwijst dan naar het derde blok binnen het OECD framework: ‘sustainability of well being over time’. Het doordenken van de relaties tussen individuele welvaart en maatschappelijke duurzaamheid, en de implicaties van deze relaties voor de organisatie van de tijd, moet ook worden beschouwd als een belangrijk veld voor verder onderzoek.

Referenties

Ahn, S. H., Y. J. Choi en Y.M. Kim (2012). Static Numbers to Dynamic Statistics: Designing a Policy-Friendly Social Policy Indicator Framework. *Social indicators research*, 108(3): 387-400.

Bureau of Economic Analysis, U.S Department of Commerce, (2000). Survey of Current Business: GDP: One of the Great Inventions of the 20th Century, <https://www.bea.gov/scb/pdf/BEAWIDE/2000/0100od.pdf>; Accessed on 20.07.2017

Cloïn, M. (2012). A Day with the Dutch: Time Use in the Netherlands Compared with 15 Other European Countries. Netherlands Institute for Social Research.

Cloïn, M. en A. Roeters (2015). Drukke aan de vooravond van de participatiesamenleving. Sociale verschillen en trends in de totale tijd besteed aan betaald en onbetaalde arbeid in Nederland. *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken* 31(4): 376-392

Coyle, D. (2015). *GDP: A brief but affectionate history*. Princeton University Press.

Durand, M., & Smith, C. (2013). The OECD approach to measuring subjective well-being. World happiness report, 2013, 112-137.

Durand, M. (2015). The OECD Better Life Initiative: How's Life? and the Measurement of Well-Being. *Review of Income and Wealth*, 61(1): 4-17.

Fleurbaey, M. (2009). Beyond GDP: The quest for a measure of social welfare. *Journal of Economic literature*, 47(4): 1029-1075.

Hochschild, A. R. (1989) (with Anne Machung). *The second shift. Working families and the revolution at home*. Viking Penguin.

IoS/RABO (2016). Netherlands beyond GDP. A wellbeing index. Institutions for Open societies, Utrecht University, Rabobank economic research, draft version, December 21, 2016.

Löfström, Åsa (2009). Gender equality, economic growth and employment. *Swedish Ministry of Integration and Gender Equality*.

Miranda, V. (2011), "Cooking, Caring and Volunteering: Unpaid Work Around the World", OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 116, OECD Publishing.

Mizobuchi, H. (2014). Measuring world better life frontier: a composite indicator for OECD better life index. *Social Indicators Research*, 118(3): 987-1007.

OECD (2011a), How's Life?: Measuring well-being, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264121164-en>

OECD (2011b), Compendium of Well-Being Indicators, <http://www.oecd.org/std/47917288.pdf>.

OECD (2013). Measuring well-being and progress. OECD Statistics Directorate
<http://www.oecd.org/std/Measuring%20Well-Being%20and%20Progress%20Brochure.pdf>.

OECD (2015), How's Life? 2015: Measuring Well-being, OECD Publishing.
http://dx.doi.org/10.1787/how_life-2015-en

OECD.org (2017); Annual National Accounts: Frequently Asked Questions (FAQs);
<http://www.oecd.org/std/na/annualnationalaccountsfaqs.htm>.

OECD Family database (2016), LMF2.4. Family-Friendly Workplace Practices. OECD - Social Policy Division - Directorate of Employment, Labour and Social Affairs
https://www.oecd.org/els/family/LMF_2-4-Family-friendly-workplace-practices.pdf

OECD statistics database (2017), Better Life index;
<http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=BLI#>.

OECD (2017). Family benefits public spending (indicator). doi: 10.1787/8e8b3273-en.

OECD Better Life Index (2017). What's the Better Life Index?.
<http://www.oecdbetterlifeindex.org/about/better-life-initiative/#question9>.

OECD Employment Data base (2017). Time spent in paid and unpaid work, by sex, Accessed on 18. July 2017, <http://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=54757>.

OECD Labour statistics database (2017),
https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=AVE_HRS.

OECD.stat (2017), Incidence of permanent employment. Dataset: LFS - Employment by Permanency https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=TEMP_I.

OECD/European Commission. (2013). A good life in old age? Monitoring and improving quality in long-term care.

Osberg, L., en A. Sharpe (2000, August). Estimates of an index of economic well-being for OECD countries. In 26th General conference of the international association for research in income and wealth.

OXFAM (2014). *The G20 and Gender Equality. How the G20 can advance women's rights in employment, social protection, and fiscal policies*. Retrieved on 20-08-2014 from http://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/file_attachments/the_g20_and_gender_equality_en.pdf

Peichl, A. en S. Sieglöcher (2012). Accounting for labor demand effects in structural labor supply models. *Labour Economics*, 19(1): 129–138.

Portegijs, W., en M. van den Brakel (2016). Emancipatiemonitor 2016. Sociaal en Cultureel Planbureau / Centraal Bureau voor de Statistiek. Den Haag.

Stiglitz, J. E., A. Sen en J.P. Fitoussi (2009). *Report by the commission on the measurement of economic performance and social progress*. Paris: Commission on the Measurement of

Economic Performance and Social Progress.

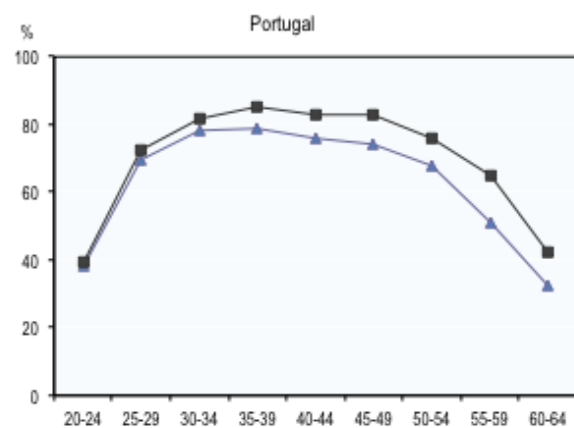
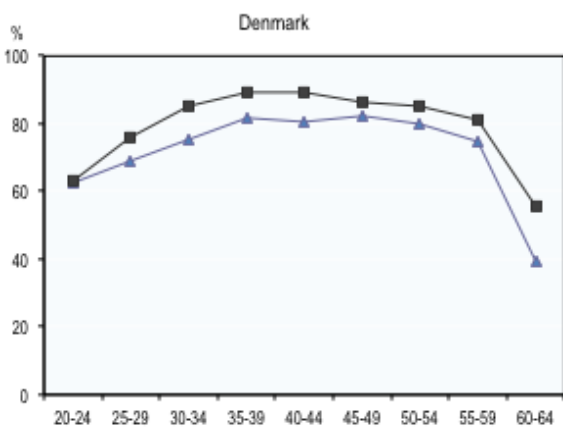
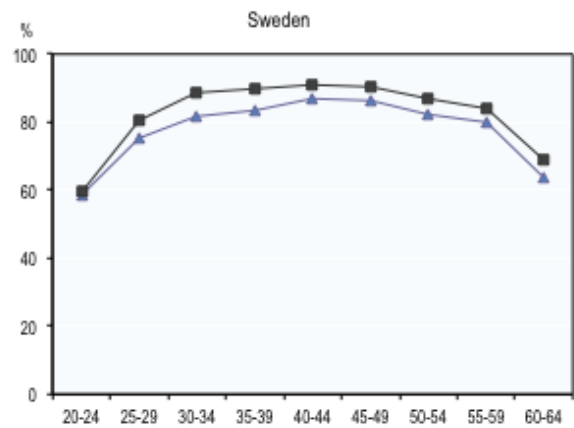
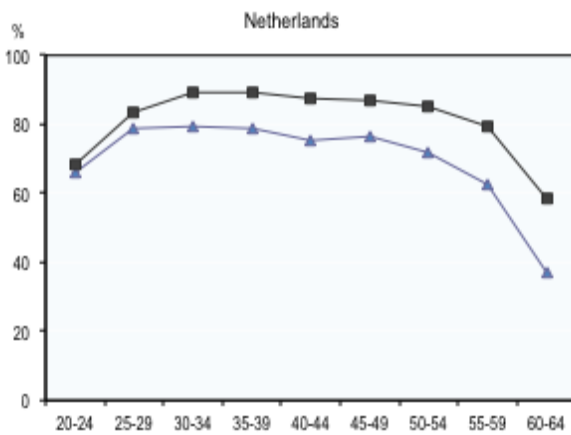
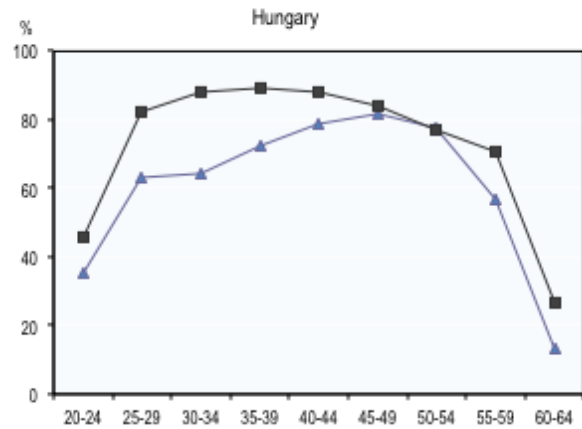
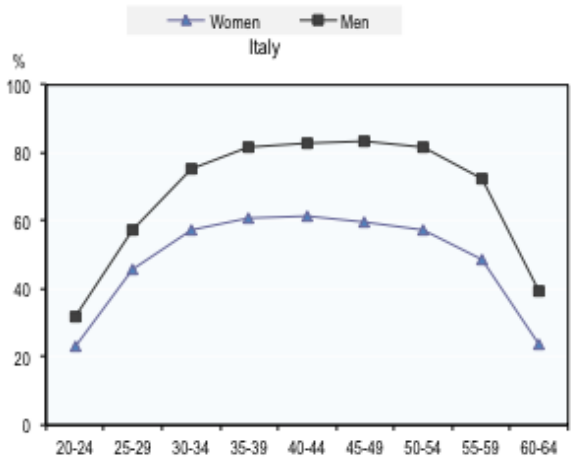
Schokkaert E. en K. Decanq (2013), “Beyond GDP: Measuring Progress in Europe”,
www.kuleuven.be/euroforum/viewpic.php?LAN=E&TABLE=DOCS&ID=857

United Nations. Economic and Social Commission for Asia and the Pacific; United Nations Development Programme, Integrating unpaid work into national policies, United Nations Publications, 2003

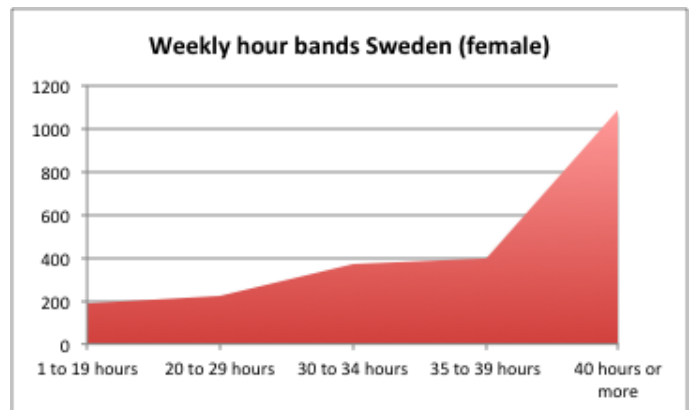
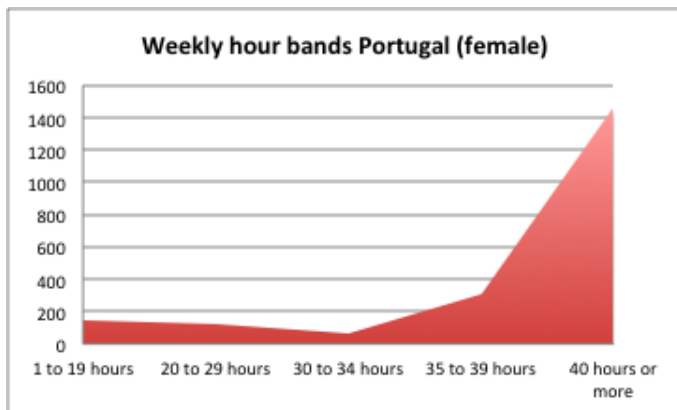
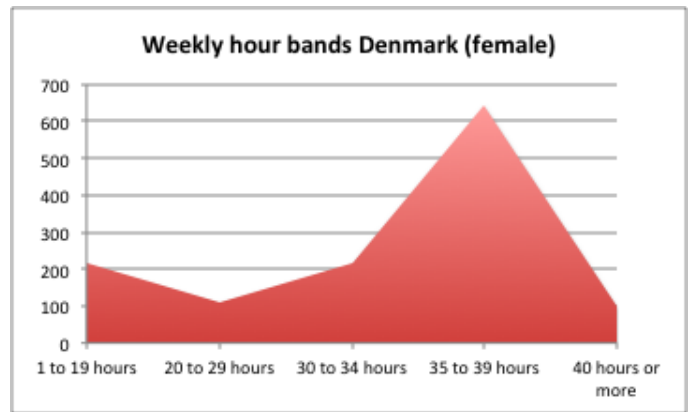
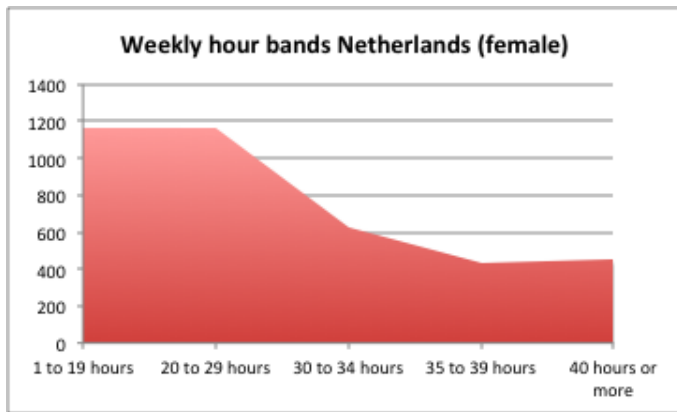
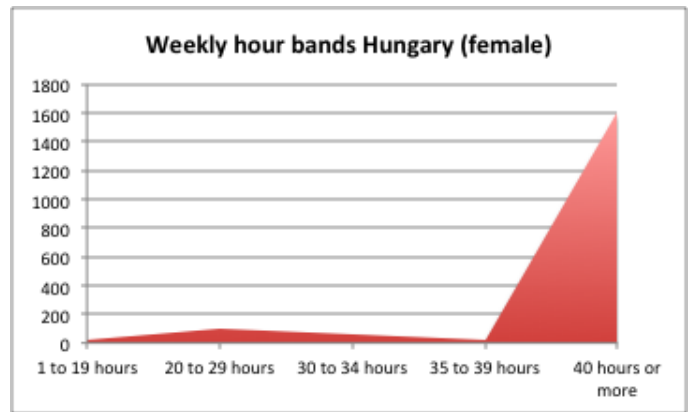
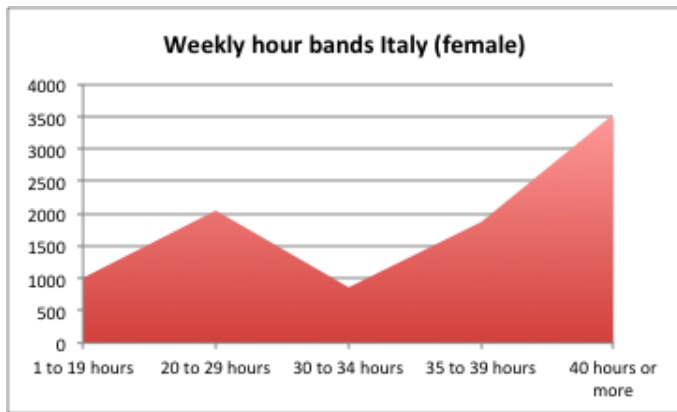
Van den Bergh, J. C. (2009). The GDP paradox. *Journal of Economic Psychology*, 30(2): 117-135.

Bijlage I: Participatieprofielen en gemiddeld aantal gewerkte uren per week voor werknemers

Age employment profiles in selected OECD countries

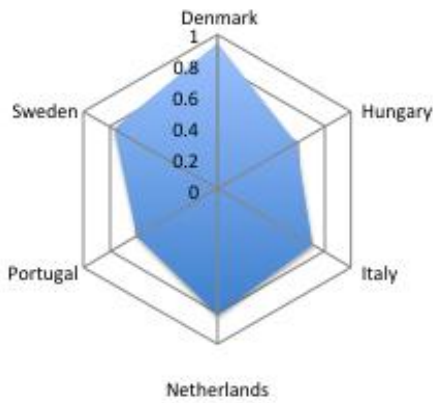

Weekly hour bands of female workers in selected OECD countries:

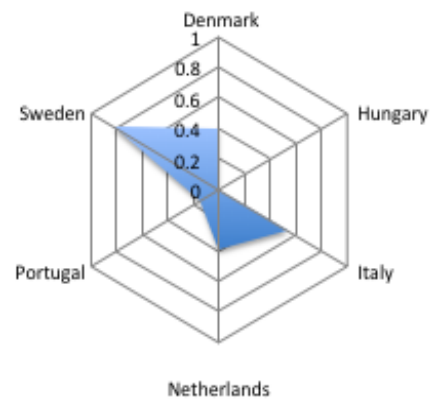

Bijlage II: Radar charts voor drie indicatoren binnen het domein community en work-life balance voor zes geselecteerde landen, mannen

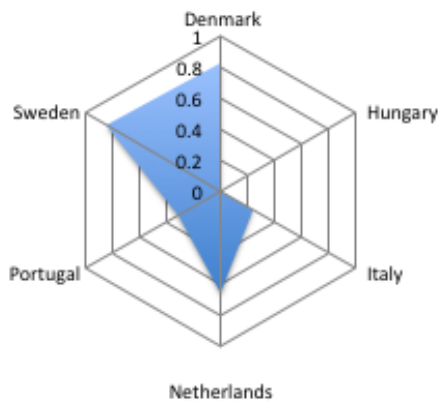
4.1 Quality of support network (men)

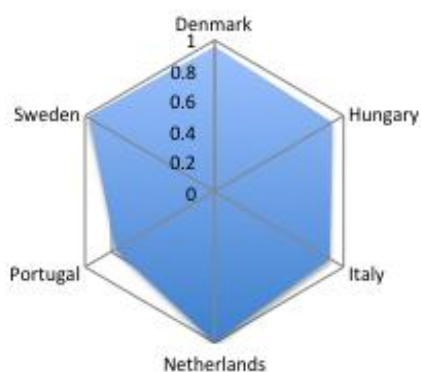
4.2 Long-term support network (overall)

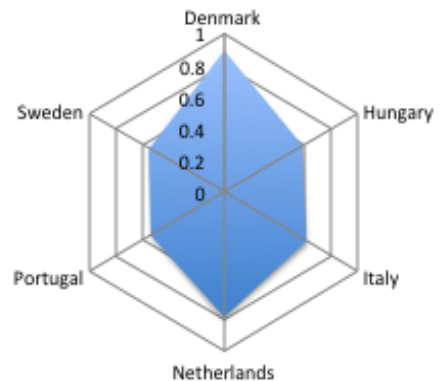
4.3 Volunteer work (men)

11.1 Employees working very long hours (men)

11.2 Time devoted to leisure/personal care (men)

11.3 Compatibility of private life and work (men)

